

Filozofski fakultet u Zagrebu
Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju

Zagreb, rujan 2015.

**Transformacija autobiografskog sjećanja na djetinjstvo u
socijalizmu**

DIPLOMSKI RAD

Mentor:

Dr. sc. Branko Đaković

Komentorica:

Dr. sc. Jelena Marković

Studentica:

Melita Nikolić

Izjavljujem pod punom moralnom odgovornošću da sam diplomski rad „Transformacija autobiografskog sjećanja na djetinjstvo u socijalizmu“ izradila potpuno samostalno uz stručno vodstvo mentora dr.sc. Branka Đakovića i komentorice dr.sc. Jelene Marković. Svi podaci navedeni u radu su istiniti i prikupljeni u skladu s etičkim standardom struke. Rad je pisan u duhu dobre akademske prakse koja izričito podržava nepovredivost autorskog prava te ispravno citiranje i referenciranje radova drugih autora.

Vlastoručni potpis studenta

Sadržaj

1. Uvod.....	4
2. Usmena povijest kroz oči studenta etnologije.....	5
3. Istraživani fenomen, terminološka pitanja i njihova kompleksnost.....	7
3.1. Autobiografsko pamćenje/sjećanje.....	8
3.2. Životna priča i pričanje o životu kao istoznačni i suprotstavljeni termini.....	10
3.3. Pričanje o djetinjstvu	16
4. Metodologija i teren iznova promišljeni	18
4.1. Teren i metodologija prije	18
4.2. Teren i metodologija poslije	19
5. Prije analize još nekoliko misli... ..	22
6. Analiza dobivenih kazivanja	24
7. I na kraju, zaključimo... ..	31
Literatura	34
Dodatni izvori.....	36
Sažetak	37
Summary	37

1. Uvod

Kako se razvijamo kao osobe, ali i kao akademski građani, kroz psihički i intelektualni rast i razvoj dolazimo do spoznaje da smo uz veliku količinu informacija i znanja dobivenih kroz studij uspješni iskristalizirati i vlastitu užu interesnu sferu. Moja je – istraživanje i interpretiranje razdoblja socijalizma. Još uvijek prisutno u popularnoj kulturi i životu općenito, sa svim svojim prežiticima, razdoblje socijalizma pojavnost je koja kroz sve svoje društvene, kulturne i političke manifestacije daje kompleksne i slojevite istraživački potencijalne teme. Ovaj rad konkretno se temelji na istraživanju sjećanja na djetinjstvo u socijalizmu i njihovu transformaciju u priču.

Jedno od najvećih zadovoljstava djetinjstva jest u misterijama koje djeca kriju od skepticizma odraslih i pretvaraju ih u svoje vlastite male mitologije. Kad odrasle pitate o njihovu djetinjstvu, te male mitologije, skrivene u sjećanjima i uspominama, a pretočene u priču postaju riznice informacija, znanja i predodžbi o prošlim vremenima, običajima, načinima života. Kroz cijelo visokoškolsko obrazovanje moja istraživanja temelje se na slušanju pričanja ljudi. Uloga etnologa je biti neprestano u doticaju s ljudima i njihovim narativima o različitim stvarima. Kazivanja, koja su u ovom slučaju sjećanja i priče tako postaju građa i analitički predmet i korpus su za istraživanje transformacija takvoga sjećanja u priče i čine okosnicu ovoga rada.

Kroz ovo sam istraživanje puno učila i otkrivala meni do sad nepoznate istraživačke rukavce te sam sebe redefinirala kao istraživača i promijenila svoje perspektive i paradigme. Promatrala sam kako i na koji način sjećanja na djetinjstvo u socijalizmu izvire i postaju pričama i kako su te priče konstruirane i oformljene. Priče su svuda oko nas i prožimaju naše živote i život bez priča je nezamisliv. Pričanje je *diferentia specifica* koja čovjeka razlikuje od drugih vrsta. Priča svoj zametak ima u misli, a u slučaju ovoga istraživanja u sjećanju. Priče su „moćno sredstvo oblikovanja i preoblikovanja stvarnosti“ (Marković i Marks 2015: 20). Za ovo istraživanje priče nisu nastajale spontano, nego na vanjski poticaj u obliku pitanja i bile su to priče koje su iz neke druge, prošle svakodnevice uklopljene u *pravu* sadašnjost. Radi toga one nisu manje važne u svojoj namjeri preoblikovanja stvarnosti i iščitavanja znanja i donošenja zaključaka. Kroz moje istraživanje pokazalo se da pričanje o djetinjstvu, odnosno transformacija autobiografskog sjećanja na djetinjstvo u socijalizmu donosi niz zaključaka i specifičnosti koje ovaj fenomen usko vežu uz pojam *pričanja o životu* Maje Bošković-Stulli, o čemu će biti riječi kasnije.

Osim analize dobivenih kazivanja i detekcije transformacija, kroz ovaj rad obradit ćemo najvažnije i meni najbliže pojmove i teorijske koncepte drugih istraživača i znanstvenih

disciplina koje su se bavile ovom temom. Kritički ćemo se osvrnuti na metodu oralne historije kao metode istraživanja sjećanja.

2. Usmena povijest kroz oči studenta etnologije

Prvi doticaj s temom istraživanja djetinjstva bio je u sklopu interdisciplinarnog istraživanja studenata povijesti i etnologije beogradskog i zagrebačkog Filozofskog fakulteta pod nazivom „Sećanje na Maju; Prilog proučavanju kulture sećanja na djetinstvo u jugoslovenskom socijalizmu“. Istraživanje se baziralo na djetinjstvu u jugoslavenskom socijalizmu gledanom kroz prizmu slikovnice o djevojčici Maji, a jedna od polaznih hipoteza istraživanja bila je da je lik djevojčice iz te slikovnice služio kao model djevojčicama u postizanju 'ideala' kapitalističke buduće domaćice.

Cilj istraživanja bio je sagledati navike ljudi (žena) koje su djetinjstvo proživjeli u socijalizmu i vidjeti koliko i je li uopće slikovnica o Maji bila zastupljena u njihovim životima i je li i kako (ako je uopće) utjecala na njihov život i razvoj osobnosti i karaktera. Već tada (kada još nisam ovoliko ušla u samu prirodu predmeta istraživanja) sam shvatila koliko je istraživanje sjećanja, a pogotovo sjećanja iz djetinjstva delikatan i težak posao. To je bilo posebno vidljivo kod strukturiranja i provođenja intervjua koji su bili glavni alat za prikupljanje građe, ali i interdisciplinarnost istraživanja pokazala je svoja ograničenja. S obzirom da su pri istraživanju sudjelovali pretežno studenti povijesti, usmena povijest (eng. *oral history*) i sve njene metode bile su primarni (i jedini) način istraživanja. Od tridesetak studenata koji su aktivno sudjelovali u ovom istraživanju bilo nas je četiri etnologa. U tako malom broju naš doprinos istraživanju bio je gotovo nevidljiv. Ono što sam mogla sama jest da u svojim intervjuima pokušam što više izaći iz šturih okvira pitanja i da intervju zapravo pretočim u dijalog, za što sam smatrala da je jedino ispravno za dobivanje iskoristivog materijala, onoga iz čega bih mogla izvući sebi prihvatljive zaključke i saznati što želim.

The Smithsonian Folklife and Oral History Interviewing Guide kaže kako su priče i memorija vrlo važan izvor informacija te da su u njima akumulirana ponašanja i vjerovanja, mudrost i znanje koji su temeljem iskustva i identiteta individue (Hunt, 2003:12). Jednostavna definicija intervjua kao metode istraživanja usmene povijesti jest da je to sistematska kolekcija svjedočanstva ljudi o njihovim životnim iskustvima te je to alat kvalitativnog istraživanja multidisciplinarnoga karaktera pomoću kojeg ljudska sjećanja dobivaju svoj oblik i naraciju u sadašnjosti. Kroz provođenje usmenohistorijskog intervjua otvara se prilika da iz prve ruke

učimo o povijesti koju nismo doživjeli niti joj bili dijelom. Na temelju dobivenoga znanja možemo uspostavljati veze sadašnjosti i prošlosti, bolje razumjeti događaje ovoga vremena. Povijest je u ljudima i njihovim pričama i pomoću usmene povijesti postaje vidljiva i nama te i mi sami tako postajemo sudionicima te povijesti. Dokumentiranjem njihovih naracija i uspomena selimo povijest u sadašnjost i dajemo joj *opipljivost*.

Oralna historija ima vrlo plemenit cilj, ali sredstava za njegovo postizanje (meni kao studentu etnologije) prilično su problematična. Kako sam već dulje vrijeme ponešto dublje uronjena u prirodu i problematiku istraživanja sjećanja, način na koji smo tada istraživali sjećanje odgovorno smatram manjkavim, ako sagledamo kompleksnost teme sjećanja. Intervju kojim smo istraživali usmenu povijest i koji smo sastavili za to istraživanje sadržavao je dvanaest pitanja i to vrlo zatvorenog tipa. Obuhvaćala su sjećanja na djetinjstvo posredstvom igara, igračaka, literature koju su čitali u djetinjstvu, pionirstva i naravno, slikovnice o Maji. Tu sam već na prvom koraku, iz iskustva iz prve ruke vidjela koliko je istraživanje sjećanja posao koji traži pažnju i obzir i nikako ne može biti podređen nekakvim šturim okvirima pitanja zatvorenoga tipa. Studenti povijesti svjedočili su vlastitim iskustvima da je istraživati sjećanje putem intervjuja njima vrlo strano. Shvaćali su ovo istraživanje kroz kvantitativnost. Činilo mi se kako im je što veći broj intervjuja jamčio kvalitetnije podatke. To nije pogrešno, ali istraživati sjećanje na ovakav faktografski, *popisivački* način je meni, kao etnologu, predstavljalo nešto s čime ne znam kako raditi. Tako sam obavljala te intervjuje na jedini način koji mi se činio ispravnim – kroz razgovor. Zaključak do kojeg sam ja došla kroz takvo istraživanje jest da je sjećanje fenomen koji zahtjeva puno podrobnije promišljanje i zaslužuje status vrlo kompleksne pojavnosti. Nipošto ga nije moguće promisliti i istražiti kroz pitanja koja ne ostavljaju nikakvog mjesta za raspršivanje priče. Razumljivo je da postoji senzibilnost za priče koje se prikupljaju putem ovakvih metoda za prikupljanje usmene povijesti, nije mi namjera u potpunosti anulirati važnost i doprinos ovakvoga načina istraživanja. Ali iz ove mi se perspektive čini kako kirurška preciznost metodologije i izvođenja terena kod istraživanja sjećanja ne nailazi na plodan teren. Dapače, takvom nefleksibilnošću sjećanje nije moguće istražiti jer sam fenomen je nesavršen i uvijek promjenjiv, pa stoga metodologija to mora dobro popratiti. Meni osobno se, i s dragocjenim iskustvom u istraživanju usmene povijesti, ta metoda pokazala bespomoćnom za istraživanje sjećanja i njihove transformacije u priču. O promišljanju terena i metodologije ovaj rad će govoriti u retcima koji slijede.

3. Istraživani fenomen, terminološka pitanja i njihova kompleksnost

Priznajem da sam, nakon iznošenja dobivenih zaključaka kroz spomenuto istraživanje, ostala pomalo razočarana i u najmanju ruku osjećala sam se nekompetentnom za istraživanje takve teme, teme sjećanja na djetinjstvo. No kako sam za vlastito istraživanje za potrebe ovoga rada sama ušla dublje u problematiku ovakvoga istraživanja i kad sam sama prolazila i dobre i loše istraživačke trenutke, shvatila sam da nije problem u meni. Nije problem ni u istraživačkoj temi. Zapravo nema problema. Samo postoje drugačiji pogledi na istu stvar i drugačije perspektive. S tim na umu, upustila sam se u vlastito istraživanje autobiografskog sjećanja na djetinjstvo u socijalizmu i njihovu transformaciju u priče. Kao promatrač i slušatelj, kroz kazivanja ljudi iščitavala sam kako danas ljudi pričaju o svom sjećanju, na koji način konstruiraju priču o sjećanju i što je potrebno da ta, preživjela i značajna priča izađe na vidjelo i meni postane važan istraživački podatak.

Priče su svuda oko nas, utkane u svakodnevicu. Odrastanje mi je bilo obilježeno pričanjima i anegdotama, posebno iz života mojih roditelja. Slušala sam često različite priče, od nestašluka koja su činili kao djeca, pa sve do teških životnih priča i privikavanja na novu sredinu kao mladog bračnog para. Sjećam se da su me oduvijek fascinirale priče iz prošlosti i slušala sam ih sa velikom pozornošću. Htjelo se tako pa sam i kao student etnologije bila u neprestanom doticaju s ljudima koji pričaju o svojim životima, iskustvima i prošlim događajima. No, to je sada bilo na nekoj višoj i kompleksnijoj razini i te su priče postajale predmetom moga istraživanja i materijal za analizu.

Istraživati autobiografsko sjećanja na djetinjstvo pokazao se kao vrlo zahtjevan i nimalo lak zadatak. Kroz pripreme za ovaj rad nekoliko puta su se sva moja uvjerenja kao etnologa našla na kušnji i sama tema kao takva pokazala mi se neistraživom, bar sam tako u početku mislila. No kako je moje istraživanje napredovalo i kako sam i sama rasla kroz ovaj rad kao istraživač i zapisivač, naučila sam da su neke teme istraživanja, a posebno sjećanje, takve da su gotovo neuhvative nekim konvencionalnim metodama i alatima i da su poticaj vlastitoj kreativnosti istražitelja koji mora čim spretnije i čim bolje uhvatiti sav sadržajni potencijal koji tema daje na sve moguće dostupne (i etične) načine. Ideja za diplomski rad rodila se kroz kolegij mentorice dr.sc. Jelene Marković *Antropologija djetinjstva* na kojem sam kroz seminar o pionirima udarila temelje sadašnjem istraživanju.

Osim metodologije velik problem stvarala mi je i terminologija pa ćemo svakako uložiti napor u terminološko pojašnjenje u svrhu boljeg razumijevanja istraživanih fenomena. Prvo što ćemo obraditi jest autobiografsko pamćenje odnosno sjećanje¹.

3.1. Autobiografsko pamćenje/sjećanje

Kako je već spomenuto, antropologija i etnologija stvaraju znanja iz osobnog iskustva sjećanja i narativnih praksi sudionika istraživanja (usp. Marković 2012: 280), ali se istraživanje autobiografskog pamćenja tako rijetko veže uz interes ovih znanosti. Autobiografsko pamćenje i sjećanje svoje je istraživače pronašlo u neuropsihološkim istraživanjima, kroz teorije osobnosti, socijalne psihologije, kognitivne i razvojne psihologije, književne teorije i drugih (usp. Ibid.). Marković je kroz promišljanje i iščitavanje literature drugih disciplinarno-teorijskih područja, posebice kognitivne i razvojne psihologije na temu autobiografskog sjećanja uvelike pomogla u promišljanju tog fenomena kroz vlastito, ali i moje istraživanje. Njezin doprinos istraživanju ovog fenomena kroz literaturu koja naoko nije prisna i usko vezana uz etnologiju i antropologiju nezanemariv je i čini veliku pomoć u rasvjetljavanju problematike sjećanja i pamćenja i omogućuje da se takvo istraživanje podigne na više razine i sagleda iz više kutova.

„Sjećanje je reinterpetacija prošlosti u sadašnjosti“ (Marković 2012: 282). Proces prisjećanja nije pasivan i čini subjekta koji se prisjeća aktivnim stvarateljem značenja prošlosti kroz aktivnosti transformacije svojih sjećanja u priču. Pričanje sjećanja je interpretacija prošlosti jer „sjećanja su izvještaji o tome kako smo doživjeli neki događaj, a ne replika samog događaja“ (Marković 2012:283 prema Schacter 1996:6). Pričanja o djetinjstvu reinterpetacije su ili transformacije sjećanja na djetinjstvo i riječ je tu o dinamičnim, istraživački teško uhvatljivim procesima i praksama koje je teško uklopiti u prihvatljive znanstvene kategorije (Marković 2012: 283). No, kako navodi Marković, „psihologija je od raznovrsnih ljudskih resursa i sposobnosti sjećanja učinila uredan vrt te je sjećanje klasificirala na ograničen broj oblika s njihovim specifičnim svojstvima, a sebstvu koje pamti i koje o sebi nešto zna dodijelila je određene karakteristike, forme, strukture itd.“ (2012:283). Uredno složene kategorije i karakteristike sjećanja i sebstva koji se sjeća doprinose dodatnom razumijevanju istraživanih fenomena. Pojmovi koji čine „uredan psihologijski vrt“, a usko su vezana uz istraživani fenomen su *upamćeno sebstvo*, *prošireno sebstvo* i *autobiografsko pamćenje*. Ovi pojmovi zapravo su razni nazivi iste pojavnosti i svi oni ukazuju na dihotomiju tijela i uma. Ulric Neisser

---

¹ Ovdje se uvelike oslanjamo na psihološku literaturu jer je širok raspon istraživanja sjećanja upravo u području psihologije, a velik doprinos sažimanju i kritičkom iščitavanju ove literature dala je Jelena Marković u svojoj knjizi Pričanja o djetinjstvu: Život priča u svakodnevnoj komunikaciji. Ovaj rad uvelike se temelji na toj knjizi.

(1988) za prošireno sebstvo kaže da je to sebstvo sjećanja i anticipacije, sebstvo koje postoji izvan sadašnjeg trenutka, odnosno to je sebstvo ili jedan njegov dio koji je upamćen (usp. Marković 2012:284-285). Nadalje se Marković osvrće na rad Daniela Albrighta (1994) koji sjećanje smatra izlomljenim, isprekidanim, a upamćeno sebstvo nedovršenim. Smatra da su sjećanja distribuirana različitim sebstvima, a ne samo upamćenim (2012:285 prema Albright 1994:22 i dalje), govori o mnoštvu upamćenih sebstava. Sljedeći koji promišlja o konceptu upamćenog sebstva i zapravo ga odbacuje jest Jerome Bruner (1994) koji smatra da „sebstvo nije entitet koji se može naprosto upamtiti, već je ono 'složeno mentalno zdanje koje netko može konstruirati upotrebom različitih mentalnih procesa, od kojih jedan svakako mora biti i pamćenje“ (Marković 2012:286 prema Bruner 1994:41), a to možemo zaključiti i na temelju činjenice da o sebi možemo pričati na razne načine i poticaje i u raznim situacijama. Još jedan autor smatra da se sebstvo ne može upamtiti, a to je Craig Barclay (1994). On sjećanje smatra adaptivnim procesom koji konstruira i rekonstruira prošlost služeći sadašnjim psihološkim i kulturnim potrebama (Marković 2012:286-287 prema Barclay 1994:71). Upamćeno sebstvo ne postoji kao stabilno i jedinstveno jer ta svojstva nisu definirajuća u slučaju upamćenog sebstva. Nova iskustva se gomilaju, sjećanja se reinterpretiraju, prilagođavaju trenutnim potrebama, postaju nepristupačna i na koncu se zaboravljaju, a kontekst i svrhe pamćenja mijenjaju se od situacija do situacije. Upamćeno sebstvo treba promatrati kao oblikovano kroz aktivnosti, a jedna od njih je „upotreba kanonskih narativnih formi“ (usp. Marković 2012: 287 prema Barclay 1994: 56-57). Upamćeno sebstvo prema svemu navedenom promjenjivo je, ovisno o kontekstu, nije jedinstveno niti stabilno i uvelike je određeno narativnom praksom i situacijom. „Da bi se autobiografsko pamćenje moglo iskomunicirati, ono mora biti konstruirano dostupnim kulturnim materijalima i obrascima, kao što su žanr ili oblik priče jer se događaji oblikuju u narativnu strukturu s nekom svrhom, kao što su proizvodnja značenja ili smisla“ ili (koliko banalno bilo) odgovori na pitanja istraživača (Marković 2012:287). Autobiografsko (prošireno/upamćeno) sebstvo na taj način postaje „javno jer narativnim mogućnostima, kao što su izbor narativnih žanrova i načina strukturiranja priče koje dijelimo s kulturom u kojoj živimo, omogućujemo drugima da konstruiraju značenje koje smo ugradili u svoju priču“, kako je slučaj i sa ovim istraživanjem (Ibid). S obzirom da je autobiografsko pamćenje fenomenološka realnost sebstva u sadašnjosti, koje je prošireno na prošlost i budućnost, autobiografsko pamćenje semantički možemo izjednačiti s upamćenim ili proširenim sebstvom (usp. Marković 2012:287-288). Epizodno pamćenje obuhvaća jedinstvena osobna iskustva i ako ono ima bitnu ulogu u pojedinčevu životu, onda ga nazivamo autobiografskim pamćenjem/sjećanjem.

Da rezimiramo, autobiografsko pamćenje je vrsta epizodnoga pamćenja i čine ga sjećanja koja su sačuvana i dostupna za kasnije prisjećanje (Marković 2012:289). Ono je uvijek u većoj ili manjoj mjeri pripovijedano. Gledajući kroz prizmu ovoga istraživanja autobiografskog sjećanja na djetinjstvo u socijalizmu, odnosno kroz rezultate dobivene analizom kazivanja, može se zaključiti da su kazivači ispitani za svrhu ovoga rada imali sačuvana sjećanja koja su im bila dostupna za prisjećanje, doduše, na vanjski poticaj. Iako je autobiografsko sjećanje jako osjetljivo i potencijalno nevidljivo (ako se ne iskoriste odgovarajuće metode) svaki moj razgovor sa kazivačima rezultirao je *izronućem* barem jedne priče koja je zapamćena iz određenog razloga i kasnije prisjećanjem pa transformacijom u vidu orječavanja meni ispričana. A da autobiografsko sjećanje ostane upamćeno, sačuvano, mora biti omeđeno (kako se pokazalo kroz ovo istraživanje) nekim snažnim događajem, emocijom ili nečim trećim, a istraživač bi trebao vrlo vješto otkriti ili pretpostaviti okidače kojima će pojedino sjećanje povući iz dubina na površinu i omogućiti kazivaču prisjećanje i zatim transformiranje sjećanje u priču. To može biti ili vlastita istraživačeva priča, neka asocijacija, riječ, miris, boja. Nemoguće je pretpostaviti.

3.2. Životna priča i pričanje o životu kao istoznačni i suprotstavljeni termini

Istraživanje za ovaj rad osvijestilo mi je činjenicu da fenomen priča, pričanja sjećanja, pričanja o životu za sobom vuče veliku terminološku zbrku i zavrzlamu. Kao što je kroz literaturu razvidno, terminološka zavrzlama oko imenovanja određenih fenomena sjećanja i dalje je živuća. Vlastite dvojbe kako nazvati svoju građu bile su i više nego prisutne. U jednom trenutku istraživanja više nisam znala koji termin upotrijebiti. Jer „(...) gotovo svaki istraživački rukavac raspolaže specifičnim korpusima koji su uvjetovani specifičnim poimanjima discipline i uporabom specifičnih metodoloških postupaka te sve spomenuto generira i specifičan analitički vokabular koje se vrlo često preuzima a da prije nije kritički valoriziran s obzirom na drugačije istraživačke pretpostavke, metode, korpuse i ciljeve...“ (Marković 2012:191). S tim na umu, u recima koji slijede pokušat ću razlučiti i pojasniti određene termine u svrhu boljeg razumijevanja prirode istraživanog fenomena.

Marković navodi kako literatura različitih disciplinarnih, jezičnih i nacionalnih tradicija, a koja se bavi oblicima pričanja o životu, raspolaže različitim metodološkim, teorijskim i epistemološkim modusima te nas raznolikost terminologije u tom slučaju ne iznenađuje (usp. 2012:120). Tako se za pojedine oblike pričanja o životu u engleskoj literaturi spominju „životna priča (*life story*), životna povijest (*life history*), osobna pripovijest (*personal narrative*),

pripovijest o osobnom iskustvu (*narrative of personal experience*)“ (Ibid.) i njihovi se značenjski okviri često podudaraju , ali i razilaze (Marković 2012:121).

Životna povijest krovni je termin koji je predmet rasprave i etnologa i folklorista. I svi ovi ranije spomenuti specifični termini u nekoj mjeri govore o fenomenu pričanja i priče i može ih se svrstati u životnu povijest. Titon ističe i kako *životna povijest* nastaje kao produkt bliskog odnosa kazivača i antropologa (usp. Marković 2012:125-126). Mirna Velčić koncept životne povijesti pojašnjava kroz termin *povijest o životu*, pojašnjavajući ju kako usmena kazivanja koja se pripovijedaju u svrhu istraživanja (usp. Ibid:126 prema Velčić 1990:107).vSandra Dolby Stahl tako *osobnu pripovijest* shvaća kao priče koje su dijelom narativnog repertoara pripovjedača i imaju ponovljiv obrazac te ih shvaća i promatra kao folkloristički žanr (Marković 2012:131 prema Stahl 1977b:38). Jeff Todd Titon *životnu priču* shvaća kao žanr usmene proze te ih razlikuje od *životne povijesti*. Pripisuje im vrijednost i fikcionalnih tekstova i povijesnih dokumenata. Životna priča je priča pojedinca o onome što misli da je značajan dio njegova života, i prema tome, životna je priča *osobna pripovijest* ili *pripovijest o osobnom iskustvu*. Životna je priča pripovijest pojedinca o događajima i doživljajima iz njegova života. To je priča osobe koja odluči da će pripovijedati o svom životu što potpunije, koliko ga se sjeća, o onom dijelu života za koji misli da bi bilo dobro da ga i drugi znaju (usp. Ramšak 2015: 199-200). „Životna priča bi prema tome bila donekle cjelovita pripovijest o iskustvima života kao cjeline, naglašava važne životne događaje, iskustva i doživljaje unutar tog razdoblja“ (Ramšak 2012:200).

No, najveći doprinos idejnom približavanju koncepta životne povijesti folklorističkim istraživanjima imala je Linda Dégh. Koncept *životne priče* Dégh shvaća kao folklor te ističe važnost ljudske kreativnosti u pričanju (usp. Marković 2012:123 prema Dégh 1988). Objašnjava ju kao priču „koja može biti usmeno ispričana u izravnom intervjuu“, priču koja može biti i „proizvod intenzivne analitičke konverzacije između istraživača i ispitanika“ te „može nalikovati i spontanoj naraciji u kojoj istraživač umanjuje svoj utjecaj na prirodni kontekst“ (Ibid. prema Dégh 1988:15-16; usp. i 1975:vii). Ljudsko iskustvo ona uzima kao primarno u konstrukciji životne priče i zamjera *laboratorijske* uvjete istraživanja u kojima kontekst, situacija i odnos istraživača i kazivača direktno utječu na stvaranje konačnog produkta životne priče. Ona se zalaže za otvorene razgovore i čim veću „redukciju kazivačkog“ (usp. Marković 2012:125).

Iako sam ja isprva nenamjerno stvarala umjetan okoliš svojih intervjua, naučila sam kroz istraživanje čim više smanjiti osjećaj istraživačke situacije, a čim više potencirati slobodan razgovor i podsjećanje kazivača kroz neke vlastite priče. Tako sam uvijek dobivala opuštenog sugovornika i situaciju iz koje sam mnogostruko profitirala. Kreativnost istraživača da na terenu kroz rad na ovakvom istraživanju doskoči manjkavostima metodologije bila je na vrhuncu iskoristivosti.

Multidisciplinarno područje istraživanja fenomena sjećanja podrazumijeva problem terminologije i njezine upotrebe. U svrhu dodatnog rasvjetljavanja korištene terminologije u ovom radu, dotaknut ćemo se još i uporabe terminologije u istraživanju srodnih koncepata u drugim znanstvenim područjima. Tu je, za ovaj rad, najbitniji doprinos Charlotte Linde.

Lingvistica Linde ne govori o žanrovskim kategorijama, nego smatra da se životna priča događa i kreira u usmenoj komunikaciji. To je dinamična, diskontinuirana, promjenjiva i fragmentirana jedinica koja se manifestira kroz razne kontekste i situacije, a na nju utječu različiti ljudi u dugom vremenskom razdoblju (usp. Marković 2012:129 prema Linde 1993:20-25). To je ono nešto, kaže Linde, „što o meni moraš znati da bi me poznavao“ (Marković 2012:129 prema Linde 1993:20). U svakodnevnom diskursu, životna priča je ono što svatko od nas „ima“ (Ibid.). Životna priča obuhvaća sve priče i s njima povezane diskurzivne jedinice i zadovoljava ove uvjete: 1. pričama i diskurzivnim jedinicama u životnoj priči što su s njima povezane najbitnije tumačenje je točka o govorniku, a ne uopćena točka o tome kakav je svijet i 2. priče i s njom povezane diskurzivne jedinice imaju proširenu ponovljivost, pričaju se iznova i u više navrata tijekom dugog vremenskog razdoblja (usp. Marković 2012:131 prema Linde 1993:21).

Problematično u ovom određenju uvjeta po kojima priča postaje životna priča jest ponovljivost kroz dugo vremensko razdoblje. Moje istraživanje u potpunosti se temeljilo na sjećanju i prisjećanju i na taj način stvorene priče bile su moj predmet istraživanja. Nemoguće mi je saznati jesu li te priče meni ispričane samo taj put i nikada više i jesu li se pričale i u koliko navrata prije nego li sam postavila pitanje i na taj način su mi ispričane. Ali određenje govornika kao najbitnije točke u analizi podataka ono je što je za moje istraživanje ključno. Istraživati transformacije autobiografskog sjećanja znači bazirati se na kako, a ne na što. Interesirali su me pojedinačni slučajevi te *trigeri* za prisjećanje. Promatrala sam što je potrebno i kako je potrebno pristupiti tom fenomenu te vidjeti kako koji kazivač i na koje poticaje stvara svoj, privremeni korpus životnih priča. Lindeino određenje životne priče odgovara mom istraživanju jer osim

što u fokus stavlja govornika, smješta ju u usmenu komunikaciju, ne daje joj žanrovsko određenje te ju vidi kao diskontinuiranu, fragmentiranu i dinamičnu jedinicu, što sam i sama mogla zaključiti uvidjevši podatke koje dobivam. Bilo usmenom komunikacijom, bilo svojevrsnim *promatranjem sa sudjelovanjem*. Jer kako sam građu za istraživanje sjećanja i pričanja o djetinjstvu prikupljala polustrukturiranim intervjuom, kao najbolja metoda se pokazalo to da ja svojim vlastitim sjećanjem i doprinosom u ovo istraživanje i u intervjuu zapravo pomažem kazivačima u prisjećanju i kreiranju njihovih priča od djetinjstvu. Tu sam se, nenamjerno, moram priznati, okušala u Déghinoj redukciji istraživačkog i kazivačkog i stvorila malo manje *umjetne* uvjete intervjuja.

Životne priče izražavaju naše opažanje sebe, tko smo i kako smo postali to što jesmo te su sredstvo komuniciranja tih spoznaja. Linde životnoj priči kao važnu odliku pripisuje društvenu konstruiranost (Marković 2012:132 prema Linde 1993:3). Tako definiran i korišten termin životne priče u svakodnevici vrlo je blizak domaćem određenju pričanja o životu Maje Bošković—Stulli, koja je najzaslužnija za rasvjetljavanje fenomena pričanja o životu (Marković 2012:132). On je dala osnovne teorijske crte usmenom žanru kojemu se u domaćoj literaturi ustalio naziv *pričanja o životu* (Marković 2012:104). Ali ono različito između dva termina, termina životne priče i pričanja o životu, jest činjenica da je koncept životne priče usredotočen na proces njezine kohezije na razini priče kao cjeline u duljem vremenskom razdoblju i njezina pripovjedača. Koherentnost je, kaže Linde, potrebno shvatiti kao sudioništvo govornika i recipijenta, te koherentnost teksta koji recipijent dekodira ne mora biti istovjetan koherenciji koju govornik konstruira (Marković 2012:132 prema Linde 1993:12). I kako to Marković navodi, istraživač tako ima ulogu „'nesvakidašnjeg' recipijenta u istraživanju 'svakidašnjeg'“ (2012:132). Koherentnost nije u potpunosti vezana uz nesituiran tekst, nego je vlasništvo teksta, što proizlazi iz odnosa dijelova teksta jednog prema drugom i dijelova teksta prema cjelini. Istraživač recipijent tako ima ulogu zapisivača, a u mom slučaju i interpretatora. Ali opet naglasak nije na tome što se priča, nego kako se priča.

Pričanje o životu smatra priče kao nešto što nas neprestano okružuje i što izrasta iz razgovora, što često jednostavno samo pričamo i živimo, nekad jednom, nekad u više navrata, nekad kratko, a nekad dugo vremensko razdoblje (Marković 2012:133). Pričanja o životu događaju se u svakodnevici ljudi (Bošković-Stulli 1984:324), iako pričaju gotovo isključivo o prošlim događajima, prošloj svakodnevici. Kroz moje istraživanje pokazalo se da kazivanja koja dobivam odgovaraju upravo ovakvom određenju. Priče koje sam dobivala vrlo vjerojatno su mi ispričane po prvi put, a priče su to koje su dijelom nekadašnje svakodnevice kazivača. Ali

postavljanjem pravih pitanja, i postavljanjem dobrih istraživačkih uvjeta i situacija, postale su dijelom današnje svakodnevice. Određenje pričanja o životu ističe da su to priče koje nas okružuju neprestano i izrastaju iz razgovora. Nisam također sigurna koliko pričanje o životu neprestano okružuje moje kazivače (a i mene), ali sigurna sam da svako okupljanje i odgovarajući okidač za pokretanje razgovora zasigurno ne ostaje bez barem pokojeg prisjećanja o djetinjstvu. Te priče nisu zaboravljene, one su tu i prisutne, samo ih treba prizvati.

Bošković-Stulli kaže kako se zanimanje za priče o životu pojavilo usporedno sa nestajanjem tzv. klasičnih vrsta, „kakve su pripovijetke, predaje, legende, te s istodobnim razvojem folklorističkih pogleda i metoda, iskazanim u traženju autentičnih zapisa i u registriranju aktualnog stanja narodne tradicije i stvaranja“ (1984:319). Nemoguće je pobijediti ono spasiteljsko u etnologiji pa sam tako i ja odlučila propitati sjećanja iz vremena socijalizma, jer iako je to nedavna naša prošlost, do neke je mjere tabuizirana. Katkada ljudi ne žele razgovarati o tome, katkada se toga srame, a katkada se toga vremena sjećaju s nostalgijom. Istražujući sjećanje na djetinjstvo u socijalizmu, pokušala sam na taj način ta kazivanja i sjećanja spasiti od zaborava i od njih učiniti svoj analitički materijal. Socijalizam je fascinantno i kompleksno doba za istraživanje, odnosno sve njegove društvene, kulturne, političke i socijalne manifestacije. Tako sam i ja pronašla svoj *komad kolača* u širokom rasponu tema koje razdoblje socijalizma nudi, a to je upravo pričanje o životu odnosno pričanje o djetinjstvu u socijalizmu i transformacija autobiografskog sjećanja na djetinjstvo u socijalizmu. Iako su u domaćoj folkloristici „vicevi, pričanja o sjećanjima, autobiografsko kazivanje, usmena povijest, prognaničke ispovijesti, svakidašnje pričanje, priče u novinama i na televiziji“ (Marković 2012:120 – 121 prema Bošković-Stulli 2006b:186) zaživjeli kao legitimni predmeti folklorističkih istraživanja, oni se još i danas smatraju nestandardnim pojavama i žanrovima (Marković 2012:120-121). S obzirom na to svoje istraživanje smatram malim, ali vrijednim doprinosom promišljanju i istraživanju sjećanja i pričanja o životu.

Pričanje o životu Marković naziva aktivnošću, a priče produktom te aktivnosti. Dio su konverzijske cjeline i života samog. Pričanje o životu kao koncept ne podrazumijevaju koherentnost fragmenata ispričanih u duljem vremenskom razdoblju. Bošković-Stulli napominje kako pričanja o životu imaju različite funkcije, odnosno unutar takvih priča isprepleću se estetska i zabavna funkcija s psihološkom i socijalnom i to pridonosi reguliranju međuljudskih odnosa: „Na širim porodičnim sastancima pripovijedaju se davne zgone radi obnavljanja sjećanja na mladost, radi uključivanja mlađih u porodičnu tradiciju i razvijanja osjećaja zajedničke pripadnosti“ (1984:331). Tako sam i sama dobivala najbolja kazivanja u što

opuštenijoj atmosferi i prijateljskom okruženju. Navodi dalje kako takva pričanja imaju karakterističnu uvodnu formulu koju sam ja susretala i u kazivanjima koja sam dobivala. Izjave kao 'sjećam se kad smo ono', 'nikad neću zaboraviti' ili 'to mi je ostalo u pamćenju' bile su dobar pokazatelj da sam uspjela postići prisjećanje od ljudi. Bošković-Stulli napominje kako se estetska funkcija u pričanju o životu očituje u načinu govora i da se u okviru pričanja o zbiljskim događajima činjenice katkada, „svjesno ili nesvjesno, prilagođavaju, dopunjuju i prepuštaju igri izmišljanja“ (1984:332). Ne mogu reći da sam primijetila da su kazivanja koja dobivam kontaminirana izmišljanjem, ali mogu posvjedočiti o *tremi pred snimačem*, što je često bilo evidentno u nećkanju kazivača kad bih spomenula snimanje.

Marković navodi i još jednu bitnu razliku pričanja o životu u odnosu na životnu priču, a to je činjenica da su životne priče priče o neposrednom iskustvu i osnovno im je tumačenje točka o govorniku, a pričanja o životu, i kada su dijelom osobnog, ponovljivog ili jednokratnog repertoara, mogu biti preuzeta iz druge ruke, odnosno mogu propovijedati i posredovano iskustvo (usp. 2012:133). Sjećanje na djetinjstvo pretočeno u pričanje o životu u ovom obliku do sad pojašnjenom oblik je kakav sam ja susretala pri istraživanju. Osim osobnih iskustava, bilo je kazivanja u vidu 'tako su mi rekli' ili 'navodno sam', što je opet legitimno i za istraživanje važno jer promatrati što se sa sjećanjem događa i na koji način se ono vraća u svakodnevicu ono je kako sam ja istraživala za ovaj rad.

Životna se priča neprestano revidira i mijenja, to je katkada priča u kontinuitetu i kontekstu, katkada je to proces, analitička jedinica, konstrukt, konstitutivna jedinica ili pak i sam oblik (usp. Marković 2012:133-134). Linde nije posve jasna u definiranju životne priče kao nečega što *jest* ili nečega što se *manifestira* (Ibid:134). Pričanja o životu *jesu* pričanja u usmenoj komunikaciji, diskontinuirana su i fragmentirana, ponovljiva, dinamična i promjenjiva. Pričaju se i događaju u različitim kontekstima, u koautorstvu s različitim ljudima, a neovisno o vremenskom trajanju i ponavljanju (usp. Marković 2012:134). Izdižu se iz razgovora, a za razumijevanje kako te priče ulaze u ponovljiv repertoar pojedinog pripovjedača, valja upoznati autentične pripovjedačke prilike. Kontekst je vrlo važan za pričanja o životu, a spontani razgovori su trenutci kada možemo vidjeti i osjetiti najuspješnija i autentična pričanja. Životna situacija u kojoj se pripovijeda ima nezaobilaznu funkcionalnu važnost (usp. Bošković-Stulli 1984:345-347). Svakako mogu posvjedočiti da sam u ugodnoj i opuštеноj atmosferi dobivala i najopuštenije sugovornike, a pričanje i prisjećanje teklo je bez problema. Bez straha sam postavljala pitanja o svemu što me zanimalo i ljudi su se sa lakoćom Bošković-Stulli također ne gleda blagonaklono na „laboratorijske“ uvjete istraživanja: „Moguće je pripremiti i

'laboratorijske' situacije u kakvu poznaničku krugu i snimati njihov tekući razgovor, ali ni te okolnosti, dakako, nisu one autentične i slabo je vjerojatno da će uroditi pravim, željenim oblicima pričanja“ (Bošković-Stulli 1984:345).

Pričanja o životu ovise o međuovisnosti sebstva i drugih u pričama koje među sobom dijelimo, zato jer su prema definiciji pričanja o životu „sjećanja o realnim doživljajima i događajima pojedinačeva života, bilo prema kazivanju suvremenika ili bliskih predaka koji su doživjela zgodu o kojoj je riječ“ (Bošković-Stulli 1984:330). Pričanja o životu daju „i sliku povijesti, ona čine takozvanu usmenu povijest, povijest iz usta naroda“, a pridružuju im se „i pismeni oblici autobiografskih sjećanja i svjedočenja o događajima“ (Bošković-Stulli 1984: 358).

Ovaj pristup istraživanju i perspektiva pojašnjavanju termina pričanja o životu usredotočena je na mrežu priča i život svake pojedine priče, usredotočena je na pripovjedača, na uzajamne naracije, oblike transmisije i preuzimanja, značenja, sjećanja, zaborava (Marković 2012:135). Ova perspektiva čini mi se sveobuhvatnom i ne daje primat ni jednoj od instanci u stvaranju sjećanja i stvaranja narativne strukture sjećanja. Bitni su i kazivač, i situacija, i kontekst, iskustvo, a i sam istraživač. Uvjeti intervjuiranja i stvaranja priča također su ključni u razmatranju, promatranju i promišljanju o prirodi istraživnog fenomena. Zato se priklanjam ovoj perspektivi pričanja o životu jer ju smatram najprimjerenijom za obuhvaćanje dosega dobivenih kroz istraživanje.

3.3. Pričanje o djetinjstvu

S vremenom provedenim u istraživanju i analizi podataka, shvatila sam da možda nisam dovoljno problematizirala pojam i trajanje djetinjstva. S obzirom da su granice djetinjstva arbitrarne i fluidne s obzirom na okolnosti odrastanja, nisam od svojih kazivača očekivala da mi sami ocrtaju do kad im je djetinjstvo trajalo. Dovoljno sam to precizirala kad smo pričali o pionirstvu, jer je to jasan marker vremena i perioda u životu. Bez obzira na to, vjerujem da su mi ljudi pričali sjećanja i koja nisu baš dijelom djetinjstva, ali iz nekog razloga našli su se na repertoaru u našem intervjuu. Kod takvih kazivanja sam promatrala sjećanje i pričanje u globalu i općenito, što mi je opet pomoglo da shvatim kako stvari funkcioniraju na ovom specifičnom slučaju pričanja o djetinjstvu. To mi je također pomoglo u upoznavanju istraživnog fenomena i mogeg položaja prema njemu.

Kako sam se priklonila razmišljanju i teoretskom pojašnjenju pričanja o životu, pretačem ga sada u *pričanje o djetinjstvu* jer ono što je pričanje o životu usko možemo tumačiti i kao ovakvo

specifično pričanje, pričanje o djetinjstvu. Marković vrlo dobro definira pričanje o djetinjstvu kao složenu mrežu „svakodnevnih pojavnosti i oblika transmisije pričanja o posredovanim i neposredovanim iskustvima djetinjstva, znanjima o djetinjstvu djece i odraslih te sjećanja na djetinjstvo kao životno razdoblje“ (2012:150). Nastaju kroz usmenu komunikaciju i pomoću tih pripovjednih oblika narativiziramo vlastita sjećanja o djetinjstvu. S obzirom da priče koje orječuju sjećanja uvelike ovise i o kontekstu i o drugim ljudima u stvaranju i u prisjećanju, pričanje o djetinjstvu odnosi se i na neka prošla događanja, posredovana i neposredovana iskustva drugih ljudi usko povezanih uz to životno razdoblje. Dakle, to nisu nužno priče koje u središtu imaju govornika, koje govore o nekom kontinuiranom procesu i vezane su samo za jednu priču. To su fluide, razlomljene, slojevite, komplicirane priče, nastale ili samostalno ili u suradnji, baziraju se i na direktna i na indirektna sjećanja, i konstruiraju se na temelju posrednih i neposrednih iskustava. Kroz priče sjećanja izranjaju na površinu i tako sjećanja oblikovana u priču postaju analitičkim materijalom. Pričanje ili priče o djetinjstvu su oblici pripovijedanja kroz koje oživljavamo i narativiziramo vlastita sjećanja na vlastito djetinjstvo, na prošle događaje i situacije, i ta sjećanja mogu biti posredovana i neposredovana. Priča o nečijem djetinjstvu može biti kompleksni skup svih sjećanja koja kazivač povezuje s djetinjstvom, bilo da su to direktno njegova sjećanja, prepričavanja tuđih iskustava ili anegdote i nostalgичne priče. To su pripovjedni oblici koji podrazumijevaju „sjećanje na vlastito iskustvo, ali ne samo na vlastito iskustvo o kojem se priča, (...) nego i na vlastito iskustvo slušanja priča i njihova prenošenja“ (Marković 2012: 151). Pričanja o djetinjstvu izranjaju iz razgovora, njime su motivirana i srasla su sa životom te su njegovim neraskidivim dijelom (usp. Marković 2012: 214).

Folkloristika danas veliku pažnju pridaje oblicima pričanja kao čvrsto ustoličenim pojavnostima u vremenu, prostoru i kontekstu, dok se pričama o posredovanom i neposredovanom iskustvu u malim grupama danas još uvijek malo govori. Izdvajanjem iz konteksta života pojedinca i iz konteksta različitih procesa kojima su takva pričanja katkada uzrokom, a katkada posljedicom propuštamo vidjeti da su pričanja o djetinjstvu sastavni dio života, određena kontekstom i individuumom (usp. Marković 2012: 213-214), kao i u mom istraživanju. Isključivo sam bilježila priče *na poticaj*, kroz intervju, svjesna da takvi uvjeti utječu direktno na kazivanja i stvaranje priče, a upoznavši se s prirodom fenomena koji sam istraživala, to me nije zabrinjavalo.

Priče o djetinjstvu raznolikog su oblika i forme. To mogu biti velike narativne cjeline slične životnoj povijesti ili životnoj priči koje uspostavljaju kazivača kao subjekta i o njemu govore

najbitnije stvari. Mogu biti priče ponovljiva karaktera, one koje su unutar našeg aktivnog narativnog repertoara i prepričavaju se stalno, a mogu biti uljepšane verzije osobnih pripovijesti. To mogu biti priče koje su ispričane taj put i nikada više. No, bez obzira u kojem se obliku pojavljuju, predstavljaju kompleksne dijelove nečijeg sjećanja, a pretakanjem tih sjećanja u riječi svjedočimo njihovoj transformaciji u priču, priču o djetinjstvu koja je sastavnim dijelom svake individue i njezina narativnog potencijala.

4. Metodologija i teren iznova promišljeni

4.1. Teren i metodologija prije

Teren je uvijek ekstremna situacija našeg iskustveno bliskog susreta s Drugim (Lozica 2008:201). S obzirom na „neprirodne“ uvjete koje istraživanje uvijek nameće svakodnevnoj situaciji, istraživati nečije sjećanje pokazalo se posebno delikatnim procesom. Cilj je zabilježiti čim prirodnije sjećanje i čim spontanije pričanje i uvijek očekujete da će se stvari razvijati u idealnom smjeru i da će svi kazivači biti najrazgovorljivije osobe na koje ste ikad naišli. No, stvari nisu tako jednostavne. Kad nekog zamolite da vam priča o svom životu, postavili ste mu težak zadatak i najvjerojatnije će priča koju dobijemo biti štura slika o pripovjedaču (Marković 2012: 15). Prije nego sam upoznala prirodu fenomena koji istražujem, kazivanja s kojima sam se susretala i dobivala od kazivača smatrala sam manjkavima, krnjima i mislila sam kako moje istraživanje ne ide u dobrom smjeru. Kroz dvije kontradiktorne činjenice, nemogućnost pričanja o sebi na izvanjski poticaj i zahtjev (što sam i sama osjetila)i, istovremeno, neprestanim životom s pričama (jer čovjek je od rođenja okružen narativima prošlih iskustava) najbolje se može naznačiti poteškoća s kojom se istraživač pričanja o životu ili nekom njegovom dijelu može susresti na terenu (usp. Marković 2012: 16). Upitala bih kazivače da mi ispričaju neku najupečatljiviju uspomenu iz djetinjstva ili asocijaciju na djetinjstvo, a prvi odgovor gotovo bez iznimke kod svakoga bi bila – tišina. Ta tišina bila mi je indikator da nešto nije u redu. U tom trenutku mislila sam da mi je tišina najgori neprijatelj i da pod svaku cijenu moram postići da se kazivač raspriča.

Kroz vrijeme provedeno istražujući sjećanje i pričanje o životu, moja se pozicija i perspektiva neprestano mijenjala. U intervjuje sam išla sa određenim očekivanjima. A kako to obično biva, nikad nije onako kako očekujete. Uglavnom sam bila razočarana dobivenim, ali samo zato jer je moje očište na problematiku i kompleksnost istraživanja i istraživanog fenomena bilo van onog pravog fokusa koji mi je nedostajao da ovo istraživanje zbilja „usprije“. Tako sam sa

razočaravajućeg ruba ponora i bojazni da od svega neće biti ništa „prirodno“ došla do umirujuće epifanije i zaključka da stvari jednostavno jesu takve kakve jesu.

Od tog trenutka sam shvatila da istraživačke situacije u kojima sam se nalazila nisu bezizlazne i krive, nego da su tu da iz njih izvučem najbolje što mogu i naučim ponešto o istraživanom fenomenu. Najbitnija stvar koju sam naučila je da se sjećanje ne može obuhvatiti od početka do kraja i da od njega ne možemo očekivati konkretnost i kompletnost. Sjećanja su uvijek krnja, promjenjiva i nepredvidiva. Uvijek ovise o kontekstu i istraživačkoj situaciji i ne možemo niti smijemo očekivati da je ono sjećanje koje smo pobudili u određenom trenutku ono jedino i sveobuhvatno. Priča koju dobijemo može biti ispričana nekoliko puta, može biti prepričavana cijeli život ili može biti ispričana samo taj jedan jedini put kad smo postavili *pravo pitanje*. Prvih nekoliko intervjuja napravila sam nošena prijašnjim iskustvima terena i istraživanjima. Prijašnje teme kojima sam se bavila uvijek su obrađivale teme koje su bile obuhvatne kroz standardne metodološke postupke, zato jer sam istraživala „što“, a ne „kako“ i „zašto“. No, nakon prvih obavljenih intervjuja došla sam do zaključka da takve metode, odnosno takav način vođenja intervjuja nije iskoristiv dok se pokušava obuhvatiti nečije sjećanje. Takvi su se „lošiji“ intervjui (...) pokazali korisnim i nosivim dijelom stvaranja znanja iz iskustva“ (Marković 2012: 31).

Metodologija pri proučavanju fenomena sjećanja ne može poslužiti u svom klasičnom obliku nego je potrebno pribjeći i nekonvencionalnim metodama. 'Transformacije metodoloških postupaka prema principu pokušaja i pogreške te kreativne improvizacije (...) proizlazile [su] iz metametodoloških i/ili predmetodoloških promišljanja istraživačkog procesa, odnosno iz metodologije izgradnje mreže upotrebljivanih metodoloških postupaka, što podrazumijeva osvješćivanje karakteristika istraživanog fenomena i prilagodbu metodologije kao i iznalaženje načina prevladavanja metodoloških nedostatnosti.' (Marković 2012: 17). Kao i autorica, i sama sam morala smisliti najbolji način za dobivanje meni iskoristivih podataka kako bih istražila što se sa sjećanjima događa, koja su i zašto preživjela i što je to što je potrebno da ih se ljudi prisjete.

4.2. Teren i metodologija poslije

Priče i sjećanja, a pogotovo sjećanja iz djetinjstva krhka su građa i posao je to koji zahtjeva posebnu pažnju i promišljanje. Našla sam se u teškim pozicijama, nerijetko razočarana dobivenim, ali i to je dio terena i istraživanja. Kroz takve poteškoće mogla sam spoznati kakva je zapravo priroda pričanja i sjećanja. Prvo pitanje intervjuja uvijek je najteže. Njime se uspostavlja se odnos kazivač-istraživač i zato je i najvažnije. Već s prvim pitanjem određuje se

smjer intervjua. Tišina koju sam ja dobivala nakon prvog postavljenog pitanja me uplašila. Pobjerala sam se da sam napravila nepopravljivu štetu i da povratka više nema. No, shvatila sam da ta tišina i nije najgora stvar koja mi se dogodila. Ona mi je bila pokazatelj da stvari treba mijenjati i prilagoditi istraživanom fenomenu. U tom sam trenutku odlučila modificirati standardni format *pitanje – odgovor* i okušati se u nekim drugim, za istraživanje, primjerenijim metodama. Iako sam ja svoje intervjue imala kao polustrukturirane, nerijetko je moj intervju tekao kao dijalog u kojem sam i sama kroz vlastita iskustva pomagala kazivačima da se prisjete ove ili one uspomene ili da ih eventualno moja priča potakne na dublju pretragu njihovih sjećanja. Pokušala sam, u postavljanju svojih pitanja, izbjeći pretpostavljeni vrijednosni sud i dopuštala sam da pričanje kazivača prirodno dođe do zaključka. Ova metoda pokazala se najučinkovitijom i kroz takav pristup bila sam zadovoljna i osjećala sam da su kazivanja koja dobivam najbližija onome za čime sam tragala. Time sam i vlastitim iskustvom utjecala na teren i dobivene podatke i tako postigla da se istraživačka situacija barem donekle ne osjeti kao *neprirodna*.

Okušala sam se i u, meni do tad, nepoznatoj metodi. Radi se o asocijativnoj metodi istraživanja autobiografskog pamćenja. Takvo istraživanje podrazumijeva da se uz svaku zadanu riječ koju kažete kazivaču on pokuša, asocijativno i bez previše razmišljanja prisjetiti i ispričati vam kakvu priču iz svog djetinjstva. Ovu metodu osmislio je psiholog Francis Galton koji je istraživao autobiografsko pamćenje koristeći se svojim sjećanjem. Na taj je način pamćenje ljudskog roda mogao stavljati u kontekst svojeg cjelovitog pamćenja, u kontekst vlastitih kognitivnih i emocionalnih procesa, i to uz pomoć asocijacija na pojedine riječi (usp. Marković 2012: 47). U dosadašnjim istraživanjima, ovakva metoda činila bi mi se neprimjerenom, ali za sjećanje i pamćenje pokazala se vrlo korisnom, jer se veza sa uspomenom i sjećanjem na taj način lakše uspostavljala. S kazivačima sam se *igrala igre asocijacija*, govoreći neke riječi za koje sam smatrala da značenjski odišu potencijalnim okidačima za buđenje nekog sjećanja (usp. Ibid.). Još jedan modificirani oblik ove metode, koji sam već spomenula, bio je skriven i u pričanju vlastitih iskustava kazivačima, što je kazivačima pomoglo da se prisjete nekih stvari koje bi inače ostale zaboravljene da su bile upotrijebljene standardne metode.

Problematično u ovakvom kvalitativnom istraživanju koje podrazumijeva intervjue i snimanje kazivanja jest autentičnost. Folkloristi si uvijek postavljaju pitanja „je li prikupljena folkloristička građa izvan konteksta njene 'prirodne' egzistencije drugačija i/ili slična i koliko drugačija i/ili slična onoj u 'prirodnom' kontekstu te kakav je odnos usmenosti i zapisane usmenosti i zapisanog i napisanog (...)“ (Marković 2012: 30). Istraživati bilo kakvu

transformaciju sjećanja znači poticati prisjećanje i prepričavanje neke prošle situacije ili događaja iz neke prošle svakodnevice u sadašnjost. Čim iskustvo oblikujemo u priču, događa se transformacija. Izvorno i *originalno* iskustvo i priča uvijek su podložni novom orječavanju i nikada to ne mora (a i ne može) biti isto. Transformacija je neminovna. Fikcija također. Uvijek se pričanje i prisjećanje/sjećanje valja istraživati s tim na umu. Svaka priča čim je u procesu pričanja u procesu je transformacije i svaki put ispričana, iznova je transformirana. I poprima drugačije oblike i karakteristike. A može se i dogoditi to da nakon što ju jednom ispričamo, više je se nikad nećemo sjetiti. Tako su pitanja o *prirodnoj egzistenciji* i *prirodnom kontekstu*, smatram, nepotrebna i na njih nema odgovora. Jer je nemoguće rekreirati izvorni kontekst nastanka neke priče i nemoguće se vratiti na izvor nekog sjećanja. Ono što danas imamo su prežici i transformirana sjećanja pretočena u priče i folkloristika tu nalazi svoj fokus – kako i zašto se sjećanja transformiraju i poprimaju oblik priče i kako i zašto su preživjela od svog iskona.

Moj terenski i istraživački rad za sobom je ostavio zanimljivu pojavu. Nerijetko bi se dogodilo da bi moj intervju kod kazivača pobudio naknadna sjećanja i uspomene. Moje istraživanje imalo je dugoročnog utjecaja, odnosno, moja pitanja bila su okidač za boljim i detaljnijim prekanjem uspomena, ali nažalost, tek kad bismo završili i kad bih ja sa svojim snimačem bila već daleko. Ali i ovakva situacija i posljedice koje je moje istraživanje imalo na kazivače pokazuju da istraživač pričanja o životu i sjećanja nikada do kraja ne može obuhvatiti cjelokupan informacijski potencijal koji ima ovakav teren. Nije ni logično očekivati da se sjećanje može *do kraja* istražiti, a ova pojava mi to i dokazuje. Sjećanje i pričanje o životu fenomen je koji zahtjeva promišljanje i reevaluaciju svega do sad isprobanog i naučenog. Kao istraživač sam preispitala svoju poziciju i metode nebrojeno puta tijekom ovog istraživanja. I treba imati na umu da „[t]eren (...) svakako nije nešto samo po sebi razumljivo ni nešto što, vrlo često, korespondira sa svakodnevicom. Teren, onaj koji nastojimo snimiti te smo tu namjeru osvijestili i istraživanome, u svakodnevicu se neminovno miješa, u nju prodire, mijenja je, prilagođava, a naše poimanje terena koje je znanstveni konstrukt neprestano svakodnevicom manipulira. Kulturne pojave koje istražujemo uglavnom su konstitutivnim dijelom te svakodnevice, u nju smještene i kontekstualno mijenjane upravo tom istom svakodnevicom“ (Marković 2012: 34). Zato je teško i nemoguće očekivati savršeno prirodne i nekontaminirane situacije. Priče koje kroz istraživanje dobivamo krhotine su sjećanja koje su znatno obilježene istraživačkom situacijom (Marković 2014: 34-35). Shvativši to i prilagodivši svoje istraživanje prirodi istraživanoga, te čitajući i istražujući o problemima koje donosi terensko istraživanje,

povratila sam vjeru u vlastito. Svako iskustvo terena je dobro iskustvo, i svaki podatak prikupljen na terenu je iskoristiv u određenom pogledu. Sve što treba je mijenjati perspektivu.

5. Prije analize još nekoliko misli...

Kako do ovog istraživanja nisam bila uronjena u folklorističku paradigmu istraživanja i s folkloristikom sam imala vrlo malo doticaja, morala sam se ponovno *preispitati* kao istraživač i dati sve od sebe kako bih uspjela analizirati dobivena kazivanja. Kroz čitanje literature približe sam se upoznavala s fenomenom i načinima njegova istraživanja i uvijek dolazila do zaključka da nema krivog puta, sve su to samo *varijacije na temu*. Folkloristička se istraživanja od etnoloških (kakve sam isključivo do sad provodila) razlikuju po tome što folkloristika traga za *kako* i *zašto* kroz kazivanja, a mali interes polaže u fakte i činjenice u kazivanjima. Folkloristiku zanima život priče i sjećanja, kako je pojedino sjećanje preživjelo i zašto, kako se (re)konstruiralo i zašto, koji je kontekst nastanka i prisjećanja, što je to što pojedina sjećanja budi. Pri analizi kazivanja folkloristika zauzima korak unazad. Brojne znanstvene discipline od lingvistike, antropologije preko folkloristike i psihologije bave se proučavanjem priča i sjećanja i to podrazumijeva široku lepezu perspektiva i terminologije. Rad na ovom istraživanju pomogao mi je da si rasvijetlim najbliže mi termine i iskoristim ih u vlastitom promišljanju. Tako je već spomenuti termin pričanja o životu Maje Bošković-Stulli (1984) koja ih određuje kao one koje nastaju u razgovoru, one koje oslikavaju onoga tko govori, one koje su usko vezane uz kontekst i u međuodnosu su sa vremenom i mjestom nastanka i one koje pričaju o nekoj prošloj svakodnevicu iako nastaju u današnjoj svakodnevicu ljudi. Ključno je primijetiti da se pričanje o životu može odvijati kontinuirano, a i izolirano i samo na poticaj. Moje istraživanje isključivo je temeljeno na intervjuima i *potaknutom* pričanju. Ali svakako priče koje sam dobivala, kazivanja ljudi, u nekom obliku i u određenim trenucima mogu smatrati pričanjima o životu. Prizvana su iz prošle svakodnevice, imala su svoju formu, omogućila su stvaranje nekih vrijednosnih sudova. Bila su to iskustva iz prve ruke i posredovana iskustva. Bilo je u njima i nostalgije i ironije i specifičnih uvodnih formula kao što su 'sjećam se kad sam...' ili 'nikad neću zaboraviti'. Interesira me individualno, specifično i preživjelo sjećanje svakoga od kazivača i kroz dobiveno ću pokušati vidjeti kako dolazi do transformacija sjećanja i u kojoj mjeri se to može vidjeti kroz kazivanja.

Kazivanja koja sam dobivala, kao što sam rekla, mogu odgovorno smatrati pričanjima o životu jer su to pričanja koja se događaju „u svojoj prirodnoj sredini, u vlastitoj maloj grupi, sa svim karakterističnim svojstvima – subjektivnošću i osobnim karakterom, kratkim trajanjem, s

orijentacijom prema iskazivanju isječka zbiljskog života, no ipak bez prave, objektivne dokumentarnosti, s mogućim zametkom fikcije, s elementarnom književnom strukturom, sa stanovitom analognošću, ali ne i jednakošću s tradicijom i motivikom 'klasičnih' vrsta usmene književnosti“ (Bošković-Stulli 1984: 359), a kroz analizu kazivanja koja slijedi pokazat ću u kolikoj mjeri se ove karakteristike poklapaju sa konkretnim kazivanjima. Pričanja o životu kao svoju referencu uzimaju stvarnost života i svakodnevice, ali „priča imitira život, jednako kao što i život imitira priču. Pričanje o životu kognitivno je ostvarenje, a ne nešto samo tako dano. Pričanje o životu treba promatrati kao neprekidne (re)interpretacije iskustva (...)“ (Marković 2012: 121).

Razgovarala sam sa petnaest ljudi, ali ako bih uz broj kazivača ubrojila i one koji su sudjelovali pri razgovoru broj bi bio i veći. Njihova uloga ne smije ostati nezanemarena jer su neminovno utjecali na smjer i sadržaj intervjua. Kako smo već napomenuli, za narative koji čine pričanje o životu i priče koje tako nastaju vrlo je važan razgovor, kontekst i odnos kazivač-ispitivač. Intervjue sam provodila u čim opuštenijim uvjetima i što više nalik na dijalog. Generacije koje sam obuhvatila čine period od 1953. do 1980. godine. Pitanja koja sam postavljala svojim kazivačima zaslužuju kritičko promišljanje. Kako sam o istraživanom fenomenu učila tijekom cijelog istraživanja (taj proces zasigurno nije još gotov), shvatila sam da pitanja koja postavljam pate od određenih nedostataka i kako valja mijenjati metode. Primjerice, jako nevješto pitanje bilo je 'Ispričajte mi najupečatljiviju uspomenu iz djetinjstva'. Ovo pitanje previše je apstraktno i teško se na tako jako općenito pitanje može dati nekakav zadovoljavajući odgovor. Kako da kazivač baš u tom trenutku izabere neku najznačajniju uspomenu, po kojem kriteriju? U tom trenutku može se nešto činiti vrlo značajnim, a opet u sljedećem može biti vrlo beznačajno. Svaki put nešto drugo može biti „najznačajnije“ i „najupečatljivije“. Stoga treba ponuditi asocijaciju za priču. Ovom nedostatku sam doskočila na način da sam svojom pričom potakla stvaranje priča kazivača, i naposljetku sam postala svjesna da je to jedini način i da to jedino na taj način može funkcionirati. Samo ponudite priču i dobivate priču nazad. Bitno je spomenuti kako se i asocijativna metoda istraživanja sjećanja pokazala također vrlo iskoristivom u istraživanju ovoga fenomena. Svakako je istraživati sjećanje svojevrstni ispit sposobnosti istraživača i potiče vašu kreativnost u smišljanju načina obuhvata korisnih istraživačkih podataka.

Narativi koji su nas zanimali vezani su za period djetinjstva u razdoblju socijalizma. Promatrali smo kako se sjećanja konstruiraju i transformiraju u priču, na koji način se to odvija te što je to što pobuđuje neko sjećanje. Promatrali smo i koji su motivi vidljivi u sjećanjima i pričama, što

je to što je osobno i kolektivno, koji su fokusi sjećanja te koji se vrijednosni stavovi pobuđuju. Ova autobiografska sjećanja i njihova transformacija u priču očitovale su nam samokonstrukciju osobe i ono što se moglo iščitati jest očito ispreplitanje osobnog života i povijesti. Osim što me zanimalo što je sadržano u narativima, posebno sam se osvrnula i na način pričanja i uobličavanja priče. Prisjećanje je uvijek bilo isprva teško, ali efektom snježne kugle sjećanja su navirala jedno za drugim. Uvijek su sjećanja bila omeđena nekim važnim trenutkom, nekom osobom, nekom stvari. Karakteristično za priče o životu je homodijegetičko pripovijedanje, pripovijedanje u prvom licu, a kroz ove narative, osim ovoga načina, vidljiva je i kombinacija homodijegetičkog i heterodijegetičkog pripovijedanja (usp. Ljuštanović i Pešikan-Ljuštanović 2015: 137).

Autobiografsko pamćenje i njegove transformacije u priče svjedoče nam koliko su sjećanja izlomljena, promjenjiva, neuhvatljiva, isprekidana, nepotpuna. Svi znamo da su sjećanja iz djetinjstva podložna zaboravu. Kako Marković navodi, neki autori za autobiografsko pamćenje smatraju da ga je ispravnije zvati zaboravnim sebstvom jer „samo jedan mali dio upamćenog postaje dijelom autobiografskog pamćenja i to često samo privremeno, kada opet može biti zaboravljeno. Većina sjećanja na svakodnevne događaje je ili transformirana, iskrivljena ili zaboravljena“ (2012: 322 prema Barclay 1986:89). Ovaj mali dio upamćenoga koji sam dobila kroz intervjue analizirat ćemo u retcima koji slijede.

6. Analiza dobivenih kazivanja

Analizom kazivanja/narativa primijetila sam da postoje skupine sjećanja, okupljene oko školovanja, igranja, traumatičnih i sretnih iskustava. Primjerice: „*Moje školovanje od 4 razreda na selu... Školsko vrijeme je nešto čega se sjećam iz djetinjstva. Jer to je za jedno seosko dijete doživljaj koji se ne zaboravlja, sigurno. Ići u školu. I sam doživljaj od prvog dana nadalje...*“ (šezdesetdvogodišnjak) (...), „*I ono malo šta smo imali bili smo tak sretni i zadovoljni zato jer smo mogli proć' na kupanje dvije ure... ljeti, kad je bilo ferije.*“ (pedesetpetogodišnjakinja) (...) „*Sjećam se i dramatičnih situacija... To je bilo kada sam jednom sama ostala u toj prostoriji, da sam plakala i gledala kroz vrata, na vratima je bio mali prozorčić gore, a ja sam plakala, plakala, plakala, nikog nije bilo, i onda mi je mama poslije ispričala, kako sam ja bila možda i manja od tih 4 godine, i ostala sam sama na tren, možda dok je mama otišla u dućan ili nešto, ostavila me spavat, ja sam se probudila i tako sam osjećala da sam sama i nigdje nikoga oko mene nema i plakala... Meni je to izgledalo kao vječnost, ali bilo je možda svega nekoliko minuta.*“ (četrdesettrogodišnjakinja). Iz ovih narativa možemo iščitati i vrijednosne sudove,

naglašavanje emocija (pogotovo ponavljanjem riječi „plakala“) te implikaciju kako su se vremena promijenila.

Susretala sam da su kroz priče kazivači često mijenjali pozicije iz kojih govore. Katkada su pričali iz prvoga lica, homodijegetički, a katkada su pričali svoja sjećanja kao da se radi o nekim drugim sudionicima. Primjerice, govoreći „tako se to činilo“ ili „nije se imalo“ i slično. Primjerice, „*Slušao se radio cijeli dan...*“ (šezdesetpetogodišnjak) (...) „*Tada nije bilo tako puno igračaka.*“ (četrdesetogodišnjakinja) (...) „*Coca-cola je već bila senzacija.*“ (šezdesetpetogodišnjak).

Fokalne točke sjećanja koje su postale glavnim fokusom priče koja je iz tog sjećanja izronila su vrlo raznovrsne, a predstavljaju ih najrazličitije stvari ili osobe ili događaji, što je, naravno specifično kazivaču. Prenijet ćemo nekoliko primjera.

„Kemijska s više boja“

Došla je cura koja se rodila u Njemačkoj. Roditelji su bili vani... I nakon izvjesnog vremena ona se vratila tu da bude išla u školu normalno kod nas. Tu, u Dubovac. I, imala je nekih 4, 5 razreda u Njemačkoj i tu se vratila da dalje nastavi školovanje. I normalno, kad je došla, oni su ju obukli od glave do pete ono što... Drugačiju garderobu... Kaj imamo pričat, k'o da bi... Prepoznao si ju na cesti... A mi prnjavci, mislim, ono, klasika, svi smo bili prosječni, 'ajmo reć'. A normalno da su ljudi imali love i bilo je sve drugačije... A mi smo imali ovako malu olovčicu, dok je bila tako mala, dok se moglo pisati, mi smo još pisali s njom... A ona donese onu šta je *tc**tc**tc*, sa pet i više boja... bilo je svih boja... To ti je bio već ono, doživljaj! Bila je bogatija od svih nas u razredu, al nije bila bahata... (šezdesetpetogodišnjak)

U ovoj priči možemo iščitati nekoliko razina. Ova priča ima svoju strukturu. Kazivač nas je upoznao s osnovnim informacijama koje su nužne za razumijevanje priče, razvio je priču od početka do kraja. Izjavom „*Prepoznao si ju na cesti*“ implicirao je kako je ta djevojčica zasigurno izgledala drugačije od svih i da je imala upečatljiva obilježja, odjeću, držanje. S obzirom da je imala i stvar koju kazivač, *prnjavac*, kako sam sebe naziva vjerojatno vidi prvi put u životu, ova je djevojčica i njezina olovka čine fokus sjećanja ovog kazivača. Usporedba kemijske s više boja sa malenom olovčicom koju su oni morali koristiti sve dok se njome moglo pisati pokazuje nam svojevrsni vrijednosni stav i pokazatelj su nam vremena u kojem je kazivač proveo svoje djetinjstvo. Siromaštvo i poniznost ono je što se da iščitati iz ovoga kazivanja. Također, vidljiv je i naknadni utjecaj na ovo sjećanje, jer kazivač kao malen nije mogao znati

da su roditelji djevojčice radili u Njemačkoj, jer mu zasigurno to kao djetetu nije bilo bitno. I izjavu „*A normalno da su ljudi imali love i bilo je sve drugačije...*“ možemo tumačiti kao naknadno stvoren stav.

„Crni kruh“

Ja taj kelj i mahune nikako nisam voljela, joj... Al nije ničeg drugog bilo pa sam morala. I kruh nikako nisam voljela crni i star... I dan danas najviše volim beli kruh... Moja mama, kak' je bila bolesna onda je naša baka došla il' majka kak smo ju zvali, tamo s Velike Jelse, speć kruh. Onda ak je došla na nedelju il na ponedeljak, onda je to moralo bit za tri dana. Barem za tri dana se kruh peče. Ide se u mlin, kupilo se brašno krušno i pekal se je doma kruh. I on je bil malo tamniji. A domaćeg smo imali pekmeza, onda je mama znala radit. I taj pekmez mi je bil tako jako fin, samo da nije bilo tog starog crnog kruha... To nisam mogla nikako, to sam pojela kad si bil gladan, moral si neš pojest. (pedetpetogodišnjakinja)

Ovdje nam je evidentno miješanje heterodijegetičkog i homodijegetičkog načina pripovijedanja u svrhu stvaranja vrijednosnog suda, didaktičke i obavijesne funkcije. Kroz narative se iščitava neimaština onog doba, jer se pekao kruh koji je trajao tri dana. Također nam je jasno iz ove priče da su kazivačici pobuđene negativne emocije i kako ovo sjećanje ima direktnu refleksiju na sadašnjost, jer kazivačica izjavljuje „*I dan danas najviše volim beli kruh.*“. Heterodijegetičko obavijesno pripovijedanje očituje se u dijelu „*onda je to moralo bit za tri dana. Barem za tri dana se kruh peče. Ide se u mlin, kupilo se brašno krušno i pekal se je doma kruh. I on je bil malo tamniji. Izjava kad si bil gladan, moral si neš pojest*“ pokazuje nam pomirenje sa nastalom situacijom i vrijednosni sud kojim kazivačica govori kako, iako joj to nije najlakše, mora jesti taj crni kruh jer inače ostaje gladna.

„Dva udbaša“

Onda znam, opet jedan od bizarnijih momenata iz mog djetinjstva... Recimo, dva udbaša, ne znam kako se to zvalo, služba državne sigurnosti, vise čitav dan kod nas u velikoj sobi. Zašto? Velika soba je bila nasuprot zidina, malo viša od zidina i ne znam, ako je prolazila neka kraljica, netko jako bitan, neki predsjednik republike onda su oni zapravo iz naše sobe kontrolirali situaciju. Pokojna mater im je kuhala kavu i tako, mislim, bilo je zabavno, ne... (pedesetosmogodišnjak)

Kazivač ovo sjećanje naziva bizarnim u odnosu na današnji stav prema situaciji koja je opisana. Jasno je zašto je ovo sjećanje ostalo zapamćeno – fokus su dva vojna lica koja su njegov životni

prostor koristila u nadgledačke svrhe. To je malenom djetetu vrlo fascinantno pa je s toga ovaj događaj upamćen. Zanimljivo je i kako je ovaj događaj pretočen u priču o vrlo ugodnom, gotovo familijarnom trenutku kad kazivač spominje kako im je njegova pokojna majka kuhala kavu. Izjava *bilo je zabavno* dodatno nam dočarava fascinaciju dječjega uma sa trenutnim prizorom.

„Banana“

I sa čika Perom sam išla svaki dan u šetnju, kao da se ja oporavim, jer sam boležljiva iz tog našeg kvarta u taj neki drugi kvart u kom ima dakle sada kada bih išla pješačiti to bi bilo nekih 30 minuta hoda uz more. On je mene svaki dan vodio i onda kad bih ja se umorila pa ne bih više mogla i to je uvijek bila priča da on meni daje bananu... Što dakle, to vrijeme.. i banana... To je ono ko da vam netko da gotovo nešto što ne postoji. Nešto iz priče, nešto što samo znate da postoji, nešto iz neke slikovnice, a nikad to niste vidjeli. Zato jer je netko njegov radio u Italiji. I onda bi donosio banane. Tako da sam ja bila jedno od rijetke djece tog doba koje je jelo banane i čokoladice Životinjsko carstvo. I to bi on ponio sa sobom i tako bi mi korak po korak išli u tu šetnji i vratili se kući... To je bila neka vrtićka dob. (tridesetosmogodišnjakinja)

Ova priča, osim što kao svoj fokus ima bananu kao „*Nešto iz priče, nešto što samo znate da postoji, nešto iz neke slikovnice, a nikad to niste vidjeli.*“, kao fokalnu točku stvaranja sjećanja, govori nam i o jednom odnosu malene djevojčice i gospodina Pere koji se brinuo o njoj. Banana koja se spominje u ovakvom kontekstu, kao veliki raritet u to vrijeme svjedoči nam kolika je bila nestašica nama danas sasvim normalnih stvari. Informacija da je gospodin Pero te banane dobivao od nekoga tko je radio u Italiji očito je kazivačici naknadno rečena i nije dio njezina sjećanja na ovaj događaj.

Ovih nekoliko priča ovdje smo istaknuli kako bismo naglasili kako se sjećanja organiziraju odnosno stvaraju često oko nekih fokalnih točaka koje mogu biti najraznovrsnije: stvari, hrana, mirisi, okusi, ljudi, događaji. U analizi idemo dalje i prelazimo na ključnog označitelja djetinjstva u socijalizmu, a to je pionirstvo. Također ovime želim pokazati kako sam dobila i svojevrsne priče o životu, jer su to priče koje su izrasle iz razgovora, subjektivne su i imaju osobni karakter i isječak su zbiljskoga života. Imaju i svoju formu, možemo to nazvati i elementarnom književnom formom i također vrše određene funkcije, bilo didaktičke, bilo obavijesne.

Iako sam očekivala da će pionirstvo biti svakom kazivaču nešto jako bitno, iznenadila sam se kad sam od pojedinih kazivača dobila izjave da se ne sjećaju primjerice primanja u pionire ili

izgovaranja zakletve ili oblačenja odore i vezivanja marame. Kad istražujete djetinjstvo koje je bilo u tako nedavnoj prošlosti, u socijalističkome režimu, ne možete, a da ne pretpostavite da će sjećanja biti obilježena preživjelim ideologijama. Kao autsajder sam na razdoblje socijalizma gledala kao na idilično i sretno doba i bila sam mišljenja da je svim ljudima koji su djetinjstvo preživjeli u tom režimu sjećanje obilježeno pionirsvom. Kazivanja su bila raznovrsna. Bilo je kazivanja koja su mi govorila da je primanje u pionire bilo nešto jako bitno i važno, a bilo je i onih koji su pionirstvo označavali kao samo još jednu školsku obavezu. Kroz kazivanja ćemo vidjeti što je kojem kazivaču bilo bitno i kako i na koje načine se sjećaju tog ključnog prelaznog trenutka u njihovim životima.

„U Dubošćici je to napravljeno vrlo skromno. Učitelji sa nama svima... Ne sjećam se kape ni marame. Ali svake godine je bila štafeta. (...) Onda smo se znali rasporediti, na svakih 200-300 metara jedna, jedan nosi do sljedećeg, predaje mu i tako dalje... do Pogari.“ (šezdesetdvogodišnjak). Fokus ovoga sjećanja je sa bitnih označitelja pionirstva (kape i marame) prebačen na štafetu. Kazivač se uopće ne sjeća tih važnih markera identiteta pionira. Ovo sjećanje nam implicira kako je kazivač iz siromašnoga mjesta jer je primanje u pionire napravljeno vrlo skromno, a trčanje štafete je povezivalo cijelo mjesto i zato ona čini značajnog označitelja sjećanja na pionirstvo ovome kazivaču. U ovome kazivanju vidimo na primjeru kako je i zaborav dio priče i sjećanja.

„Pioniri, to ti je bilo normalna stvar. U školi. Ne možeš ti k'o klinac sa 5, 6 godina znat koji je značaj pionira. Uobičajena stvar, jer svi su bili pioniri, pa moramo bit i mi.“ (šezdesetpetogodišnjak). Ovaj kazivač jasno donosi vrijednosni sud izjavivši kako kao dijete ne možete biti svjesni značaja pionira, nego samo slijedite unaprijed određene radnje, što implicira i izjava *„Pioniri, to ti je bilo normalna stvar.“* Biti pioninom za ovog kazivača, možemo zaključiti, nije značilo ništa osim još jedne školske obaveze. O tome govori kao da nije prisutan, odnosno heterodijegetički.

„Kad si upisal prvi razred, onda si jedva čekal da ideš u pionire. Onda je išlo slavlje. Nama je to bilo normalno. Kad je od nekog komunista djete išlo u pinoire, onda se to slavilo, pekalo se je janjac doma. A kod nas nije ništa, ošo si tamo, prošo si doma, nije te nitko bil ni gledat. Glavno je bilo da si imal maramu i kapu i da si to dobil i da si to obavil. (...) To si bil jako ponosan kad si dobil kapu i maramu i onda si se lepo obukal, onda si imal lijepu štramplice dolje i cipelice i onda onako malo... isto veselje.“ (pedesetpetogodišnjakinja). Ova kazivačica govori o primanju u pionire kao dugo očekivanoj činjenici koja je kod djeteta budila osjećaje važnosti

i veselja. Zanimljivo je heterodijegetičko pripovijedanje ove kazivačice o primanju u pionire djeteta čiji su roditelji bili komunisti. Činjenica da se primanje u pionire takvoga djeteta slavilo, a njezino se nije ni na kakav način obilježilo daje nam uvid u vrijednosni sud koji kazivačica ima. Nabranjem radnji „*ošo si tamo, prošo si doma, nije te nitko bil ni gledat*“ kazivačica implicira situaciju koja se podrazumijeva i koja nije od velikog značenja. Ovdje je evidentno da je ovo sjećanje naseljeno i nekim naknadnim iskustvima, jer „pečenje janjca“ je zasigurno bilo nešto čemu je svjedočila u odrasloj dobi.

„Pa to je bio lijep zapravo događaj. Pripremali smo se dugo. Znam da su pripreme bile od prvog dana su nas pripremali u pionire. To je bio program koji smo pripremali našim roditeljima, nakon toga je bila zakuska. Dobili smo nekakve poklone. Znam da je sve bilo svečano, mame su imale frizure...“ (četrdesetogodišnjakinja). Ovaj narativ nabranje je radnji i vezanih događaja oko primanja u pionire i govori nam da nije bio od velikog značaja za kazivačicu. Ovo su segmenti sjećanja i nabranje kojima ona ocrtava to razdoblje svoga života i možemo iščitati po ovakvoj verbalizaciji da nije bio od velikog značenja. Zanimljiva je relacija da je sve bilo svečano jer su mame imale frizure. Vjerojatno je ovaj vrijednosni stav nastao posredstvom naknadnog iskustva.

„Znam da je to bila velika stvar. Bila je velika stvar za nas klince, ne znam baš koliko je bila velika stvar za naše roditelje, ali ono roditelji se naravno vesele svakoj priredbi bilo koje vrste i uvijek je to... Mislim, to je neki obred prijelaza kojim su onda roditelji ganuti, dirnuti. Sjećam se da smo na kraju, kad smo položili zakletvu, kad smo se vraćali kući, onda smo svratili u trgovinu i dobila sam čokoladu. Sjećam se te čokolade, k'o da je danas bilo.“ (tridesetogodišnjakinja). Fokalna točka ovog sjećanja i priče o primanju u pionire je nagrada u obliku čokolade. Kazivačica je dobila čokoladu i sjeća je se „*k'o da je danas bilo*“ pokazujući nam da je to sjećanje preživjelo na temelju toga poklona. Kazivačici je to bila velika stvar, kako i sama govori, a kada navodi da su roditelji bili ganuti i dirnuti i kako je to uvijek tako dok roditelj gleda svoje dijete, možemo zaključiti kako je taj vrijednosni stav nastao naknadno, jer ona kao dijete vjerojatno nije bila svjesna ganuća svojih roditelja.

„A nemam vam ništa određeno o tome ispičat' osim, opet nešto što je vezano specifično za Dubrovnik, da smo tu pionirsku zakletvu, 'Danas kada postajem pionir dajem obećanje' blablabla, kako je to već izgledalo, u Revelinu polagali. U Revelinu se zapravo sve, u toj tvrđavi se sve zapravo bitno manifestacijski događalo. Simpatično mi je to bilo, sa nikakvom specijalnom sviješću što je Revelin sam po sebi.“ (pedesetogodišnjak). Povezivanje

pionirstva i kulturnog značaja Revelina pokazuje nam kako ovaj kazivač zaključuje o toj situaciji na temelju sadašnjega vrijednosnog suda. Konstruira priču o pionirstvu kroz pionirsku zakletvu, što nam govori da se toga vrlo vjerojatno sjeća najviše, i značaj Revelina za što govori da ga tada nije bio svjestan. Svakako možemo zaključiti kako je svijest o tome što Revelin jest u vidu kulturne građevine i značenja koje ima kazivaču nastala naknadno. Priča o pionirstvu uopće nema pionirstvo u svom fokusu, nego zapravo lokaciju koja je očito kazivaču danas bitnija od samog primanja u pionire.

„Bila je marama, crvena marama, ja nisam dobio onu... Imali su crvenu maramu i žuti prsten nekakav kojim bi vezo tu maramu, a ja nisam imo prsten, ja sam baš vezao. I plava kapa. I crvena je neka knjižica bila ta pionirska. A prisega... sjećam se da je samo mama bila, tata nije bio. Mama je imala onaj kaput, onaj crnobijelo pleteni, teški onaj. I to ti je nama prisegu držo taj neki, vojno lice došo i 'Danas kad postajem pionir dajem časnu pionirsku riječ da ću marljivo učiti, raditi i biti dobar drug.' Taj početak sam zapamtio... Dobili smo onu 'Ja pionir', neka slikovnica, i unutra 'Što je mala Nada okitila tako stan, Republika naša mlada slavi novi rođendan!' Poslije smo imali grickalice i Naru. Pepsi, Nara, Inka, to su bila pića, kole nije bilo...“ (tridesetpetogodišnjak). Ovo sjećanje sam izdvojila zato jer je konstruirano u jednu priču koja je obilježena gradacijom. Uviđa se kako sjećanje na jedan segment vodi k drugom pri prisjećanju, sa marame na prsten, pa kapa, pa knjižica, onda pratnja, pa sama prisega i nagrada nakon ceremonije. Posebno mi je zanimljivo to da se kazivač sjeća kaputa svoje majke. Zapamtio ga je kao crnobijelog, pletenog i teškog. Vjerojatno mu je kao djetetu taj kaput izgledao veliko i u prisjećanju i konstrukciji priče ga je sada verbalizirao kao teškog. Kazivač je zapamtio (osim početka pionirske zakletve) dva prva stiha pjesmice koja se nalazila u slikovnici koju je dobio povodom primanja u pionire. Možemo zaključiti kako je dojam u tom trenutku bio jak i ostao je kao značajan u sjećanju ovoga kazivača, uzrokujući tako da zapamti te retke. Heterodijegetički napominje kako *„cole nije bilo“* pokušavajući tako pokazati kako je to vrijeme bilo drugačije i nije bilo toliko izbora kao danas, iako vjerujem da je cola u to vrijeme postojala i u Jugoslaviji.

Vrijednosni stavovi bili su kroz kazivanja vidljivi na više razina, a najviše je to vidljivo kod starijih kazivača koji idilično gledaju na svoja djetinjstva, pa uspoređujući ih sa današnjim vremenom donose vrlo pristrane sudove. Primjerice, *„Bili smo mali i siromašni, ali bili smo zadovoljni, i slušali smo roditelje.“* Ovo kazivanje implicira kako danas ljudi nisu siromašni, manje su zadovoljni i ne cijene svoje roditelje. To kasnije kazivačica izjavljuje i direktnije, govoreći kako *„[su se] snalazili (...) i čini mi se da smo bili odrasliji tada nego sada neki sa 20*

godina... Nismo mi doma sjedili i mami cendrali pod kijklom joj gladan sam... A bili smo svi k'o štroklji, bosu. U principu smo jako doma slušali... Roditelje... Kaj su nam rekli, to se mora napraviti. Nije tu bilo cendranja i ne znam čega. I nismo se ničega bojali... Danas se netko jednog pauka boji.“ (pedesetpetogodišnjakinja). Ovakav vrijednosni sud ne zaobilazi ni jedan razgovor sa starijim generacijama. U ovom kazivanju krije se svojevrsna kritika tehnologiziranog doba u kojem danas živimo.

Osim vrijednosnih sudova koji imaju didaktičku funkciju, postoje i oni koji svjedoče o promjeni ustaljenih vrijednosti. Primjerice, kazivačica koja mi pripovijeda priču o svojoj pionirskoj knjižici: „[D]rugarstvo (...) je nešto što je nama bilo užasno važno, Ali kasnije, ne govorim o prvašićima. Govorim o početku srednje škole. Kad sam se prvi put zaljubila u jednog tamo N., onda smo si mi u znak ljubavi izmijenili pionirske iskaznice. Znači, ja nemam svoju pionirsku iskaznicu nego njegovu. I obrnuto. I to je kao nešto bilo užasno važno. U tom kontekstu to pionirstvo nije bilo nama beznačajno, koliko god se mi s tim sprdali“ (tridesetmogodišnjakinja). Iz ovoga kazivanja možemo zaključiti kako se vrijednosni stav promijenio i pomaknuo protekom godina i stvaranjem iskustva. Miješanjem ironije i stvarnog stava kazivačica konstruira ovu priču.

Vrijednosni sudovi, sudovi koje kazivači donose na temelju osobnih vrednovanja osoba, događaja i situacija, kroz sjećanja na pionirstvo i djetinjstvo vrlo su vidljiva. Bilo da je to mišljenje o represiji totalitarnoga režima („Kad je bacala, mama mi je prvo što je bacila tu maramu i kapu.“ (tridesetpetogodišnjak)) ili mišljenje nastalo posredstvom generacijskog jaza („Ma kaj bi bila zadovoljna (današnja djeca, op.a.), svi su živčani i ludi. Mi smo bili smireni i niš' nam nije moglo, niš' nas nije moglo rastrest...“ (pedesetpetogodišnjakinja)). Vrijednosni sud donesen posredstvom transformiranja sjećanja u priču otkriva nam i ponešto o samoj osobi koja govori. Oni su uvijek doneseni u odnosu na današnje sebstvo i govore o utjecaju stavova i vremena na sjećanje i konstrukciju priče.

7. I na kraju, zaključimo...

Djetinjstvo bez priča o njemu uopće ne bi bilo djetinjstvo (Marković 2012:12). Kad odrasle pitate o njihovu djetinjstvu, priče o djetinjstvu, skrivene u sjećanjima i uspomenama postaju riznice informacija, znanja i predodžbi o prošlim vremenima, običajima, načinima života. Samo postavite pravo pitanje ili započnite priču, one izlaze na vidjelo i postaju uporabnim znanjem i predmetom istraživanja. To je nimalo lak zadatak i najiskusnijima zadaje

istraživačke škrupice i komplikacije. No, u tome i jest ljepota i kompleksnost sjećanja kao predmeta istraživanja. Toliko slojevito, fluidno i krhko, a opet snažno prožeto značenjem i sadržajem vrijednim iščitavanja i zapisivanja. Sjećanje je fenomen koji je teško obuhvatan. Sjećanje se nikada ne može do kraja istražiti. Ono je uvijek ovisno o trenutku, o osobi koja priča, osobi kojoj se priča, kontekstu, situaciji, lokaciji i o mnogo čemu drugome. Treba imati na umu da etnografski „[t]eren (...) svakako nije nešto samo po sebi razumljivo ni nešto što, vrlo često, korespondira sa svakodnevicom“ (Marković 2012: 34). Ono što nastojimo snimiti kroz intervjue te smo tu namjeru osvijestili i kazivaču, u „svakodnevicu se neminovno miješa, u nju prodire, mijenja je, prilagođava, a naše poimanje terena koje je znanstveni konstrukt neprestano svakodnevicom manipulira. Kulturne pojave koje istražujemo uglavnom su konstitutivnim dijelom te svakodnevice, u nju smještene i kontekstualno mijenjane upravo tom istom svakodnevicom“ (Ibid). Zato je teško i nemoguće očekivati savršeno prirodne i nekontaminirane situacije. No, sjećanje je jedinstven i vrlo važan izvor podataka, a kao fenomen izrazito kompleksan. Jedna priča može biti pričana svaki dan, a može biti ispričana samo jednom i nikad više. Metapozicija istraživača u istraživanju ovakvoga fenomena izrazito je važna. Sjećanja su krhotine nekadašnje stvarnosti koja su znatno obilježena istraživačkom situacijom, istraživačem i istraživanima.

Sjećanja se stvaraju oko određenih snažnih označitelja. To mogu biti razne materijalne stvari kao kemijska s više boja, drvena ptica klepetuša, pijavice, žuta posuda s poklopcem u kojem se nosila pohana piletina. Mogu biti događaji kao primanje u pionire, povratak majke iz rodilišta, kretanje u školu, dočekivanje Tita, povratak oca s posla i zavirivanje u torbu koja miriše na salamu. Sjećanja mogu snažno označiti i neke osobe, kao baka, prijatelji, neprijatelji i susjedi. Sve priče konstruirane su tako da kroz svoje uvode anticipiraju vrhunac koji je najčešće ta fokalna točka sjećanja. Osim činjenice da se sjećanja stvaraju oko, a onda i transformiraju u odnosu na snažnog označitelja, ona nam kazuju mnogo o vrijednosnim stavovima koji su najvjerojatnije nastali u odnosu na današnju situaciju i današnje vrijeme. Također kroz sjećanja i priče možemo iščitati minulo vrijeme i promjenu u načinu života. Veliki dio toga je zaboravljen, ili je možda samo ostao zaboravljen u trenutku mog istraživanja, ali nije u potpunosti nestao. Samo taj trenutak nije bio dovoljno poticajan za kazivača da se prisjeti i naknadno i verbalizira to sjećanje. Iskustva koja se pamte su ili vrlo traumatična ili vrlo sretna, možda su beznačajna, možda su od životne važnosti. Sjećanja mogu biti transformirana u priču koja se priča tijekom cijelog života, ali može biti ispričana i samo jedan jedini put. Konstruiranje priče koja sadrži sjećanje iz neke prošle svakodnevice vraća ga u sadašnju te time

budi iste emocije koje su bile prisutne i pri „stvaranju“ tog sjećanja. Emocije su sastavni dio sjećanja. Kompleksnost istraživanja sjećanja i kompleksnost samoga fenomena sjećanja i njegove transformacije u priču pokazala se u punom sjaju i kroz moje istraživanje. Ovo istraživanje i pisanje ovog rada uvelike je utjecalo na promjenu mojeg stava i očišta nekoliko puta u raznim fazama istraživanja. Kad sam naposljetku postala svjesna kako nije problem u meni, odnosno, da problema nema i da je fenomen koji istražujem jednostavno takav (teško istraživ), shvatila sam koliko je sam fenomen utjecao i na mene kao individuu i budućeg akademskog građanina.

Analiza dobivenih kazivanja i priča daje uvid u nekadašnji svakodnevni život pripovjedača te društvenu i kulturnu povijest. Priče u koje su sjećanja mojih kazivača transformirana su pokazatelj vremena koje prolazi i promjene načina shvaćanja svijeta. Prijašnja iskustva utječu na sadašnja i to je vidljivo kroz sjećanja i na taj način konstruirano u priču. Priče o životu nastaju u prirodnoj sredini, subjektivne su i s osobnim karakterom. Kratko traju, uvelike su ovisne o razgovoru i kontekstu. Iz razgovora izrastaju i njime su motivirane. Isječci su to zbiljskoga življenog iskustva koje sam ja, kao skromni istraživač, skupljala i analizirala kroz ovaj rad. Istražila sam ono osobno, intimno i pripovjedno u individualnim sjećanjima i na koji način i na temelju čega je kazivač to meni odlučio ispričati. Iščitavala sam vrijednosne stavove, triggere za prisjećanje i sjećanja doživjela kao male mirne luke uspomena i emocija. Ono nostalgično, ona „[č]ežnja (...) za prošlim vremenima, vlastitom prošlošću, ljepšim mjestima“ (Marković 2012: 303) iščitavalo se također kroz prisjećanje kazivača na takvo mirno i idilično doba kao što je djetinjstvo. Posebno se to vidjelo kod kazivanja starijih generacija u kojima je rijetko izostajao vrijednosni sud i (u jednu ruku) osuda današnjega vremena.

Ovo istraživanje i ovaj rad maleni su doprinos istraživanju ovog složenog fenomena koji je delikatan, vrlo slojevit i teško obuhvatan. Granice mu je nemoguće odrediti, a istraživati ga zadatak je koji je i najiskusnijem istraživaču zahtjevan posao. Moj trud i skromni intelektualni napor u pisanju ovoga rada i istraživanju sjećanja uspio je tek zagrepsti po površini kompleksnosti koju istraživanje sjećanja predstavlja. Napredak tek slijedi.

Literatura

BAKHURST, David. 2001. „Memory, identity and the future of cultural psychology“. U *Jerome Bruner: Language, Culture and Self*. David Bakhurst i Stuart G. Shanker, ur. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.

BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja. 1984. „Pričanja o životu. (Iz problematike suvremenih usmenoknjiževnih vrsta)“. U *Usmeno pjesništvo u obzorju književnosti*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.

DUNDES, Alan. 2010. „Tekstura, tekst i kontekst“. U: *Folkloristička čitanka*. Marijana Hameršak, i Suzana Marjanid, ur. Zagreb: AGM.

ERDEI, Ildiko. 2006. „Odrastanje u poznom socijalizmu – od 'pionira malenih' do 'vojske potrošača'“. U: *Devijacije i promašaji. Etnografija domaćeg socijalizma*, ur. Lada Čale Feldman i Ines Prica. Zagreb: Biblioteka Nova etnografija.

HUNT, Marjorie. 2003. *The Smithsonian Folklife and Oral History Interviewing Guide*. Washington: Smithsonian Institution.

LOZICA, Ivan. 2008. *Zapisano i napisano: Folkloristički spisi*. Zagreb: Biblioteka Sintagma.

LJUŠTANOVIĆ, Jovan i Ljiljana PEŠIKAN-LJUŠTANOVIĆ. 2015. „Pričanje o životu i predanje između istorije i fikcije“. U *O pričama i pričanju danas*. Jelena Marković i Ljiljana Marks, ur. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.

MARKOVIĆ, Jelena i Ljiljana MARKS. 2015. „O pričama, pričanju i Institutu za etnologiju i folkloristiku“. U *O pričama i pričanju danas*. Jelena Marković i Ljiljana Marks, ur. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.

MARKOVIĆ, Jelena. 2012. *Pričanja o djetinjstvu: Život priča u svakodnevnoj komunikaciji*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.

MARKS, Ljiljana i Ivan LOZICA. 1998. „Finitis decem lustris: pola stoljeća folklorističkih (filoloških, etnoteatroloških i njima srodnih) istraživanja u Institutu“. *Narodna umjetnost. Hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku* 35/1: 67-101.

McADAMS, Dan P. 2003. „Identity and the Life Story“. U *Autobiographical Memory and the Construction of a Self. Developmental and Cultural Perspectives*. Robyn Fivush i Catherine A. Haden, ur. London: Lawrence Erlbaum Associates.

RAMŠAK, Mojca. 2015. „22 godine prikupljanja životnih priča u slovenskoj etnologiji (1993. – 2015.)“. U *O pričama i pričanju danas*. Jelena Marković i Ljiljana Marks, ur. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.

ŠKRBIĆ ALEMPIJEVIĆ, Nevena. 2006. „'Mi smo floklor'. Kumrovečki pioniri i druge preobrazbe na proslavi Titova 112. rođendana“. U *O Titu kao mitu*, ur. Kirsti Mathiesen i Nevena Škrbić Alempijević. Zagreb: FF Press i Srednja Europa d.o.o.

VUKAS LUGARIĆ, Danijela. 2014. „Boško Buha i Pavlik Morozov: novi (jugoslavenski/sovjetski) čovjek u tijelu malenoga dječaka“. *Narodna umjetnost. Hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku* 51/2: 133-154.

Dodatni izvori

Bilješke s predavanja dr. sc. Hrvoja Klasića u sklopu kolegija *Politika i propaganda u XX. stoljeću*.

Bilješke s predavanja dr. sc. Ildiko Erdei u sklopu interdisciplinarnog istraživanja Filozofskog fakulteta u Zagrebu i Filozofskog fakulteta u Beogradu „Sećanje na Maju; Prilog proučavanju kulture sećanja na detinstvo u jugoslovenskom socijalizmu“, Filozofski fakultet u Zagrebu i Filozofski fakultet u Beogradu.

Bilješke s predavanja dr. sc. Jelen Marković u sklopu kolegija *Antropologija djetinjstva*.

Bilješke s predavanja dr. sc. Radine Vučetić u sklopu interdisciplinarnog istraživanja Filozofskog fakulteta u Zagrebu i Filozofskog fakulteta u Beogradu „Sećanje na Maju; Prilog proučavanju kulture sećanja na detinstvo u jugoslovenskom socijalizmu“, Filozofski fakultet u Zagrebu i Filozofski fakultet u Beogradu.

Transformacija autobiografskog sjećanja na djetinjstvo u socijalizmu

Transformations of autobiographical memory of childhood in socialism

Sažetak

Ovaj rad bavi se temom transformacije autobiografskog sjećanja u priču o životu i to na temelju sjećanja na djetinjstvo u socijalizmu. Rad se osvrće na kompleksnost fenomena sjećanja obradom relevantne literature iz područja folkloristike i psihologije, priklanjajući se terminu *pričanja o životu* Maje Bošković-Stulli. Također, rad kratko obrađuje i terminološku zavrzlamu oko istraživog fenomena. Kritičko sagledavanje korištenih metoda, strukture intervjuja, terena i pozicije istraživača bitan je dio ovoga istraživanja. Kazivanja dobivena kvalitativnim metodama intervjuja podvrgnula su se analizi kako bi se shvatilo na koji način i kako se sjećanja transformiraju u priču i što je to ono zaslužno za prisjećanje. Sjećanje je fenomen koji je teško obuhvatan i nikada se ne može do kraja istražiti. Ono je uvijek ovisno o trenutku, o osobi koja priča, osobi kojoj se priča, kontekstu, situaciji, lokaciji i o mnogo čemu drugome. Ovaj rad skroman je prilog istraživanju kompleksnosti fenomena sjećanja.

Ključne riječi: djetinjstvo, autobiografsko sjećanje, transformacija

Summary

Transformations of autobiographical memory of childhood in socialism is the subject matter of this paper. The complexity of the phenomenon of human memory is the main concern that this paper is trying to show through interpretation of relevant literature. The Maja Bošković-Stulli's term *pričanje o životu* (talking about life) is the one that is of the main relevance for this paper. The critical review of used methodology, of the interviews and of research field and research's position are the most important parts of this work. Stories, that informants included in this research gave through the interviews, were exposed to analysis so we could understand in which way do memories transform into stories about life and what is the sole reason that memories arise. Human memory is the phenomenon that is never ending in research sense and it's very depended on time frame, person that is talking, person that is talked to, context, situation, location and many other things. This paper is a modest contribution to the complexity of memory phenomenon research.

Key words: childhood, autobiographical memory, transformation